

R.J. Noord

Med. No. 329

VERKENNING VAN DE LANDBOUW IN RAARHOEK-VELDHOEK

SIGN: L 27-329
EX. NO: C
MLV:

September 1985

Landbouw-Economisch Instituut

Afdeling Structuuronderzoek

REFERAAT

VERKENNING VAN DE LANDBOUW IN RAARHOEK-VELDHOEK

R.J. Noord

Den Haag 1985, Landbouw-Economisch Instituut

53 p., tab., krt.

Beschrijving van de structuur van de landbouw in een potentieel landinrichtingsgebied van ca. 3.640 ha in de gemeenten Raalte, Heino en Dalfsen. Op basis van meetellingsgegevens en aanvullende informatie worden de veranderingen in de landbouwstructuur in de periode 1978-1983 geanalyseerd. Daarnaast wordt de mogelijke toekomstige ontwikkeling (zonder landinrichting) geschetst tot 1993, waarbij o.a. rekening wordt gehouden met de beperkingen in de melkveehouderij.

Landinrichting/Structuur van de landbouw/Overijssel

Overname van de inhoud toegestaan, mits met duidelijke bronvermelding.

Inhoud

	Blz.
SAMENVATTING	5
1. INLEIDING	9
2. ALGEMENE ORIËNTATIE	10
2.1 Ligging en grondgebruik	10
2.2 Ruimtelijke ontwikkeling	10
2.3 Bodemgesteldheid	13
3. BEDRIJVEN, ARBEIDSKRACHTEN EN GROND	14
3.1 Ontwikkeling van het aantal bedrijven	14
3.2 Arbeidskrachten, leeftijd van de be- drijfshoofden en bedrijfsopvolging	16
3.3 De bedrijven naar bedrijfstype	18
3.4 Cultuurgrond en bedrijfsoppervlakte	20
3.5 Wisselingen in het grondgebruik	21
3.6 Eigendom en pacht	22
3.7 Produktieomstandigheden	22
3.7.1 De verkaveling	22
3.7.2 Ontsluiting en waterbeheersing	24
4. PRODUKTIEPATROON EN PRODUKTIETAKKEN	25
4.1 Grondgebruik en produktiesamenstelling	25
4.2 De rundveehouderij	26
4.3 De intensieve veehouderij	29
4.4 De omvang van de bedrijven	31
5. DE ECONOMISCHE BETEKENIS VAN DE LANDBOUW	33
5.1 De economische betekenis van de landbouw in het gebied	33
5.2 De arbeidsopbrengst	34
6. TOEKOMSTIGE ONTWIKKELINGEN	35
6.1 Inleiding	35
6.2 Het aantal hoofdberoepsbedrijven en nevenbedrijven	35
6.3 Cultuurgrond en bedrijfsoppervlakte	36
6.4 De ontwikkeling in de produktietakken	38
6.4.1 Het grondgebruik	38
6.4.2 De rundveehouderij	38
6.4.3 De intensieve veehouderij	41
6.5 De totale produktieomvang en de be- drijfsomvang	42
6.6 Het bedrijfstype	43

INHOUD (vervolg)

	Blz.
6.7 Arbeidskrachten en produktieomvang per man	43
6.8 Samenvattende kengetallen van de landbouw in "Raarhoek-Veldhoek"	44
7. SLOTBESCHOUWING	45
LITERATUUR	47
BIJLAGEN —	48

Samenvatting

Algemeen

In dit rapport is een analyse gemaakt van de agrarische structuur in het gebied "Raarhoek-Veldhoek". Het gebied, gelegen in de gemeenten Dalfsen, Heino en Raalte, heeft een overwegend agrarisch karakter. De cultuurgrond wordt voornamelijk als grasland gebruikt. De agrarische productie betreft vooral de rundveehouderij. Daarnaast komt er in het gebied vrij veel intensieve veehouderij voor.

De totale oppervlakte van het blok is ca. 3640 ha. De agrarische bedrijven, die in het blok gelegen zijn, hebben 2694 ha in gebruik. Woningbouw zal tot 1993 ca. 25 ha cultuurgrond opeisen.

Aantal bedrijven vermindert langzaam

In 1983 waren er 175 hoofdberoepsbedrijven en 71 geregistreerde nevenbedrijven. De laatste vijf jaar is het totale aantal bedrijven met gemiddeld 1,3% per jaar verminderd. Dit is lager dan het gemiddelde van Overijssel (1,7%). Het percentage bedrijfs-
hoofden met een toekomstige opvolger is in "Raarhoek-Veldhoek" vrij hoog.

Voor de komende tien jaar wordt verwacht dat het aantal hoofdberoepsbedrijven iets sneller zal verminderen dan in het recente verleden (-1,7% per jaar) doordat er momenteel veel oudere bedrijfshoofden zijn en doordat er minder bedrijven in de intensieve veehouderij zullen beginnen. Het aantal nevenbedrijven zal eveneens verder teruglopen.

Arbeidsbezetting per bedrijf blijft gelijk

De meeste bedrijven in "Raarhoek-Veldhoek" zijn gezinsbedrijven. Op deze bedrijven is ook het werk van de boerin vaak erg belangrijk. De laatste jaren is het aantal regelmatig werkzame mannelijke arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven verminderd. De arbeidsbezetting bleef echter nagenoeg gelijk (1,26 resp. 1,27 man per bedrijf).

Voor de toekomst wordt verwacht dat de gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf nauwelijks zal veranderen. Voor 1993 worden er ca. 189 arbeidskrachten verwacht op 148 hoofdberoepsbedrijven.

Toenemende vergrijzing, opvolgingspercentage blijft hoog

De laatste jaren heeft de vergrijzing onder de bedrijfshoofden in "Raarhoek-Veldhoek" zich voortgezet. Zo was in 1978 54% van de bedrijfshoofden op de hoofdberoepsbedrijven 50 jaar of ouder. In 1983 was dit percentage opgelopen tot 58.

Van de 101 bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder heeft 48% (volgens streekkenmers) een "aangewezen" opvolger in de eigen familiekring. Bovendien is van 26% van de betrokken bedrijfshoofden de opvolging "thans nog onbekend". Voor de toekomst betekent dit dat uitgegaan kan worden van een iets hoger percentage bedrijven dat na beroepsbeëindiging zal worden voortgezet dan in het recente verleden (54%).

Meer intensieve veehouderijbedrijven

Van de hoofdberoepsbedrijven is bijna driekwart op de rundveehouderij gericht. De intensieve veehouderij is op + 17% van de hoofdberoepsbedrijven de belangrijkste produktietak. De overige bedrijven zijn gemengde bedrijven. De laatste jaren bleef alleen het aantal intensieve veehouderijbedrijven constant.

Voor de komende jaren wordt, o.a. als gevolg van de "afzet" problemen in de melkveehouderijsector, een toename verwacht van het aantal bedrijven dat op de intensieve veehouderij georiënteerd is. Wel zal, wanneer de afzet van mest geld gaat kosten, deze ontwikkeling omgebogen worden. Het gebied heeft te maken met groeiende mestoverschotten. Via de Interimwet "Beperking Varkens- en Pluimveehouderijen" proberen de ministers van Landbouw en Milieubeheer momenteel paal en perk te stellen aan de groei van de mestoverschotten.

Beschikking Superheffing en mestoverschotten remmen ontwikkeling totale produktieomvang

In "Raarhoek-Veldhoek" is de rundveehouderij de belangrijkste produktietak. De produktie, gemeten in sbe, bestond in 1983 voor 68% uit rundveehouderij en voor 32% uit intensieve veehouderij.

De totale landbouwproduktie is de afgelopen jaren met gemiddeld 1,5% per jaar toegenomen. Dit ligt iets onder het gemiddelde van Overijssel. Zowel de rundveehouderij als de intensieve veehouderij groeit iets trager dan provinciaal en landelijk het geval is. De toename van de produktieomvang komt voor 50% voor rekening van de intensieve veehouderij. Het aandeel van de intensieve veehouderij in de totale landbouwproduktie is hoog vergeleken met andere gebieden. (Overijssel en Nederland resp. 17 en 12%).

Voor de komende jaren wordt nog enige groei verwacht van de intensieve veehouderijproduktie. De totale landbouwproduktie in sbe zal m.n. als gevolg van de Beschikking Superheffing afnemen. Op de hoofdberoepsbedrijven zal de vermindering tussen 1983 en 1993 gemiddeld + 0,8% per jaar bedragen, een teruggang die zich vooral schoksgewijs aan het begin van deze periode voltrekt.

Ongunstige bedrijfsgroottestructuur

In het studiegebied komen veel kleine bedrijven voor en is er sprake van een ongunstige bedrijfsoppervlaktestructuur.

Een aantal bedrijven is minder aan grond gebonden doch richt zich op een veredelingstak. Hierdoor neemt de bedrijfsomvang toe. Lang niet alle bedrijven slagen er echter in hun bedrijfsomvang (voldoende) te vergroten. Dit blijkt heel duidelijk uit de bedrijfsomvangstructuur. Ongeveer een derde van alle hoofdberoepsbedrijven had in 1983 een omvang beneden 110 sbe. Dergelijke bedrijven bevinden zich doorgaans in een situatie die geen uitzicht biedt op continuïteit.

Lage grondmobiliteit

Tussen 1978 en 1983 wisselde erg weinig grond van gebruiker; gemiddeld 3% per jaar. Voor een belangrijk gedeelte betrof dit familieoverdrachten. Het z.g. "vrije grondverkeer" percentage bedroeg gemiddeld 1% per jaar, hetgeen erg laag is.

De "vrije" grond is voornamelijk gebruikt voor bedrijfsvergroting. Gezien de lage grondmobiliteit zijn de mogelijkheden hiertoe echter erg beperkt.

Verkaveling redelijk goed, ontsluiting en waterbeheersing laat te wensen over

De rundveebedrijven hebben gemiddeld drie kavels. Van de 150 bedrijven met koeien hebben er 104 (69%) minstens 60% van hun grond bij huis liggen. Wordt van een criterium van 80% uitgegaan dan voldoen 77 bedrijven (51%) hieraan. Deze op het oog vrij gunstige situatie wordt mede veroorzaakt doordat veel bedrijven een (te) kleine oppervlakte hebben. De ontsluitingstoestand en de waterbeheersing vertonen plaatselijk mankementen.

Relatief veel ligboxenstallen

De nabijheid van het Regionaal Onderzoek Centrum "Aver-Heino" heeft een positief effect op de ontwikkeling van de rundveehouderij in het studiegebied. Een van de resultaten hiervan is het grote aantal ligboxenstallen. In "Raarhoek-Veldhoek" heeft 43% van de hoofdberoepsbedrijven met koeien een ligboxenstal (landelijk is dit op ca. 37% van de bedrijven het geval).

Kleine veestapel en hoge veebezetting

De veestapel per bedrijf (gerekend over alle bedrijven met koeien) is klein vergeleken met Overijssel en Nederland (32 resp. 36 en 41 koeien). Van de gespecialiseerde rundveebedrijven heeft slechts 35% minstens 50 koeien. Een meerderheid heeft dus minder dan 50 koeien. 15% heeft zelfs minder dan 20 koeien.

De veebezetting ligt met gemiddeld 306 grootveeëenheden per 100 ha voedergewassen boven het Overijsselse (285) en landelijke gemiddelde (269).

Inkomensniveau ligt onder landelijk gemiddelde

De gemiddelde arbeidsopbrengst per hoofdberoepsbedrijf bedraagt ca. 40.000 gulden. De arbeidsbezetting van het gemiddelde hoofdberoepsbedrijf bedraagt 1,68 AJE, zodat de gemiddelde arbeidsopbrengst per AJE ongeveer 24.000 gulden bedraagt. Dit ligt onder het landelijk gemiddelde.

Op een aantal bedrijven is het besteedbaar inkomen hoger dan de arbeidsopbrengst doordat het bedrijfshoofd ook inkomsten heeft uit een nevenberoep.

Verschillen tussen de deelgebieden

De gemiddelde landbouwkundige situatie is in Veldhoek iets gunstiger dan in Raarhoek. Zo is de gemiddelde omvang van de hoofdberoepsbedrijven in Veldhoek hoger dan in Raarhoek. Dit geldt ook voor de gemiddelde omvang per man. Ook heeft men gemiddeld meer melkkoeien per bedrijf en is de veedichtheid er gemiddeld hoger dan in Raarhoek. Verder zijn er in Veldhoek relatief gezien meer ligboxenstallen.

Met betrekking tot een aantal andere landbouwkundige aspecten is de situatie voor de hoofdberoepsbedrijven in Veldhoek ongunstiger dan in Raarhoek. Dit geldt b.v. voor de gemiddelde bedrijfsoppervlakte en de verkavelingssituatie.

1. Inleiding

Ten behoeve van de voorbereiding van de ruilverkaveling "Raarhoek-Veldhoek" zal een landbouwstructuuradvies worden opgesteld. In dit landbouwstructuuradvies wordt een beschrijving van de landbouwkundige situatie gegeven en worden voorstellen tot verbetering gedaan.

In het kader van deze op te stellen adviesnota heeft de Landinrichtingsdienst het Landbouw-Economisch Instituut verzocht een onderzoek in te stellen naar de sociaal-economische ontwikkeling van de landbouw in dit gebied.

Deze verkenning geeft een beeld van de huidige landbouwkundige situatie en de recente ontwikkelingen daarin. Tevens is geprobeerd een beeld te schetsen van de landbouwkundige situatie over tien jaar.

Bij het onderzoek is in belangrijke mate gebruik gemaakt van gegevens van de landbouwtellingen van 1978 en 1983. Deze gegevens zijn aangevuld met informatie uit andere bronnen en van personen met een grondige kennis van de plaatselijke situatie. De gegevens hebben in het algemeen betrekking op alle in het blok geregistreerde bedrijven (groter dan 10 sbe) en op de cultuurgrond die zij in gebruik hebben.

De beschrijving van de specifieke agrarische structuur in het gebied en de verwachte toekomstige ontwikkeling van de landbouw vormen de hoofdmoot van deze verkenning (hoofdstukken 3, 4 en 6). Daaraan vooraf gaat enige informatie over het kader waarbinnen de landbouw wordt uitgeoefend (hoofdstuk 2). Verder worden enkele economische aspecten behandeld (hoofdstuk 5). Het rapport eindigt met een slotbeschouwing.

2. Algemene Orientatie

2.1 Ligging en grondgebruik

Het ruilverkavelingsgebied "Raarhoek-Veldhoek" (ca. 3640 ha) in Overijssel ligt voor ca. 45% in de gemeente Raalte, voor 35% in de gemeente Heino en voor ca. 20% in de gemeente Dalfsen. De grens van het gebied valt in het noorden en oosten samen met het Overijssels Kanaal en in het westen met de rijksweg Zwolle-Almelo (voor een nauwkeuriger begrenzing: zie figuur 1).

Het ruilverkavelingsgebied (= het studiegebied) is in overleg met de opdrachtgever en het Instituut voor Cultuurtechniek en Waterhuishouding gesplitst in twee deelgebieden nl. Raarhoek in het zuiden en Veldhoek in het noorden. De grens tussen deze twee deelgebieden is de bosgordel ten zuiden van de Berkendijk, welke praktisch gelijk loopt aan de gemeentegrens Raalte-Heino.

Het gebied, waarin geen woonkernen en slechts verspreide bebouwing voorkomt, wordt voor ongeveer vier vijfde voor landbouw gebruikt. De overige grond bestaat uit bossen, wegen, waterlopen, erven en bebouwing. Het agrarisch gebruik betreft voornamelijk grasland ten behoeve van de rundveehouderij.

2.2 Ruimtelijke ontwikkeling

Provinciaal niveau

Volgens het in 1979 vastgestelde streekplan IJsselvallei is ca. 88% van de grond in het studiegebied aangemerkt als landelijk gebied I en II. Dat wil zeggen, dat hier het agrarisch gebruik en de ontplooiing daarvan voorop staan.

Circa 2,5% van het studiegebied is in het streekplan aangeduid als landelijk gebied III. Deze gronden, gelegen in het noordwesten van het gebied, zijn i.h.a. in agrarisch gebruik, maar hebben wel grote natuur- en/of landschapskwaliteiten. Bij wenselijke veranderingen uit het oogpunt van inrichting, bestemming en beheer van landbouwgronden dienen nadelige gevolgen voor natuur en landschap voorkomen te worden.

Circa 9,5% van het studiegebied is in het streekplan aangeduid als landelijk gebied IV. Hiertoe behoren de landgoederen "de Gunne" en "'t Reelaer" en het bosgebied ten zuiden van de Berkendijk. De bescherming van natuur en landschap is hier primair en zal plaats moeten vinden door middel van bestemmingsplannen of via andere beleidsmiddelen.

Gemeentelijk niveau

Van de drie gemeenten die gronden binnen het blok hebben liggen beschikt momenteel alleen de gemeente Dalfsen over een vigerend

RUILVERKAVELING RAARHOEK-VELDHOEK

bestemmingsplan buitengebied. Met uitzondering van enkele bosgebieden heeft het overgrote deel van de gronden, gelegen in het blok en vallend onder dit bestemmingsplan, de bestemming agrarisch gebied gekregen.

Aan het bestemmingsplan buitengebied van de gemeente Heino is door G.S. integraal de goedkeuring onthouden. Begin 1985 was een nieuw plan in voorbereiding. Dit verkeert in het stadium van vooroverleg. In dit nieuwe bestemmingsplan krijgen de in het blok gelegen gronden overwegend de bestemming agrarisch gebied, behoudens enkele bosgebieden ten zuiden van de Berkendijk, bij de Gurme en langs de Twentseweg. Deze bosgebieden krijgen de bestemming natuurgebied. Eind 1984 kwam de wegomlegging rond Heino van de rijks- weg Zwolle-Almelo gereed. Deze rondweg doorsnijdt het ruilverkavelingsblok ten oosten van het dorp Heino en vergde ca. 27 ha, binnen het blok gelegen, cultuurgrond.

Voor de gemeente Raalte geldt thans nog het plan in hoofdzaak van 1966. Het ontwerp bestemmingsplan buitengebied verkeert momenteel in het stadium van vooroverleg. Tijdens de verdere voorbereiding van de ruilverkaveling zal rekening gehouden moeten worden met de uitbreiding van Raalte. Wanneer de huidige blokgrens (zie figuur 1) aangehouden wordt zal deze uitbreiding ten koste gaan van ca. 40 ha binnen het blok gelegen cultuurgrond. Op 1 mei 1983 had de gemeente Raalte al ca. 15 ha van deze grond in eigendom.

2.3 Bodemgesteldheid

De in het gebied voorkomende reliëfrijke dekzandgronden kunnen in grote lijnen worden onderverdeeld in enkeerd-, humuspodzol- en beekerdgronden.

De enkeerdgronden komen in kleinere complexen voor op de dekzandruggen gelegen langs o.a. de Twentseweg, de provinciale weg Heino-Lemelerveld, de Berkendijk en in het zuiden van het gebied. In het algemeen zijn dit goede landbouwgronden.

Verspreid over het gebied komen humuspodzolgronden voor. Dit zijn gronden met een humeus dek van 0,15-0,30 m en een duidelijke inspoelingslaag. De beperkingen ten aanzien van het landbouwkundig gebruik worden bepaald door de ligging ten opzichte van het grondwater en het voorkomen van de genoemde harde inspoelingslagen.

In de beekdalen komen hoofdzakelijk beekerdgronden voor, die onderling nogal verschillen in humus- en lutumgehalte. Mede als gevolg van de daar optredende hogere grondwaterstanden blijft het produktieniveau achter en heeft plaatselijk vertrapping van de zode plaats.

3. Bedrijven, arbeidskrachten en grond

3.1 Ontwikkeling van het aantal bedrijven

Bij de beschrijving van de ontwikkeling van het aantal bedrijven wordt onderscheid gemaakt tussen hoofdberoepsbedrijven en nevenbedrijven. Hoofdberoepsbedrijven zijn bedrijven, waarop het bedrijfshoofd meer dan de helft van de arbeidstijd werkzaam is in de land- of tuinbouw. Tot de nevenbedrijven behoren bedrijven, waarop het bedrijfshoofd minder dan de helft van zijn arbeidstijd werkzaam is, of rustende is. Ook enkele bedrijven met een specifiek karakter zijn bij deze groep gevoegd 1). De ontwikkeling van het aantal bedrijven en de bijbehorende oppervlakten cultuurgrond is in de onderstaande tabel weergegeven.

Tabel 3.1 Aantal bedrijven naar beroepsgroep en deelgebied

Deelgebied	Hoofdberoeps- bedrijven		Nevenbedrijven		Alle bedrij- ven	
	1978	1983	1978	1983	1978	1983
Raarhoek	66	62	24	22	90	84
Veldhoek	120	113	53	49	173	162
Totaal	186	175	77	71	263	246
Ha cultuurgrond	2299	2309	383	385	2682	2694

De hoofdberoepsbedrijven vormen de belangrijkste groep. Hun aandeel (71%) in het totaal aantal bedrijven komt overeen met het gebruikelijke patroon.

In de periode 1978-1983 is het aantal hoofdberoepsbedrijven traag afgenomen; nl. met gemiddeld 1,2% per jaar. Op de hoofdberoepsbedrijven heeft 10% van de bedrijfshoofden neveninkomsten buiten het eigen landbouwbedrijf. Hiervan heeft de helft een aan de landbouw verwant nevenberoep. Daarnaast komt in enkele gevallen een niet aan de landbouw verwant nevenberoep voor, en ontvangen een paar bedrijfshoofden een sociale uitkering.

Het aantal nevenbedrijven verminderde met 6. Op 45% van de nevenbedrijven is het bedrijfshoofd in feite een rustend agrariër. Van de overige bedrijfshoofden op de nevenbedrijven heeft een derde een aan de landbouw verwant hoofdberoep en twee derde een niet

1) Voor een korte toelichting van de gehanteerde begrippen zie bijlage 1.

aan de landbouw verwant hoofdberoep 1).

De vermindering van het totale aantal bedrijven bedroeg in de afgelopen jaren gemiddeld 1,3% per jaar, hetgeen trager is dan het gemiddelde van Overijssel (1,7%). Het aandeel van de nevenbedrijven in het totale aantal bedrijven is gelijk gebleven. In Veldhoek is dit percentage hoger dan in Raarhoek (resp. 30 en 26%).

De vermindering van het aantal hoofdberoepsbedrijven had verschillende oorzaken (zie tabel 3.2). Beroepsbeëindiging was de meest voorkomende oorzaak.

Tabel 3.2 De mutaties in de bedrijfsleiding van hoofdberoepsbedrijven naar oorzaak en gevolg (1978-1983)

Mutatieoorzaak	Totaal-aantal bedrijven	Aantal voortgezet als		Aantal opgeheven
		hoofdberoeps- bedrijf 1)	nevenbe- drijf 2)	
Beroepsbeëindiging	26	14 (13)	6 (6)	6
Beroepsverandering	2	1	1 (1)	
Overige oorzaken	4		3	1
Totaal	32	15 (13)	10 (7)	7

- 1) Tussen haakjes waarvan door familieleden (12x door zoon, 1x door ander familielid).
- 2) Tussen haakjes waarvan door oorspronkelijk bedrijfshoofd.

Door de in tabel 3.2 vermelde mutaties verminderde het aantal hoofdberoepsbedrijven tussen 1978 en 1983 met 17. Omdat er echter sinds 1978 3 hoofdberoepsbedrijven werden gesticht en bovendien 3 nevenbedrijven hoofdberoepsbedrijf werden, verminderde het totale aantal hoofdberoepsbedrijven per saldo met 11 tot 175 in 1983.

De hoofdberoepsbedrijven, die in de periode 1978-1983 verdwenen zijn, waren zowel wat bedrijfsoppervlakte als produktieomvang betreft gemiddeld kleiner dan de bedrijven die in deze jaren - al dan niet overgenomen - werden voortgezet. Enerzijds kunnen bedrijven - vooruitlopend op een voorziene opheffing - alvast zijn verkleind, anderzijds zal vaak de geringe bedrijfsomvang overname onaanvaardbaar hebben gemaakt.

De bedrijven die door een opvolger voortgezet werden, waren wat bedrijfsomvang betreft gemiddeld groter dan de andere voortgezette bedrijven. De nieuwe bedrijven (4 intensieve veehouderijbe-

- 1) Twee bedrijven hebben een afwijkende exploitatievorm. Het gaat om het Varkensstamboek Oost-Nederland en het Regionaal Onderzoek Centrum "Aver-Heino" (beide in Veldhoek). Deze bedrijven zijn eenvoudigheidshalve bij de nevenbedrijven gevoegd.

Tabel 3.3 Aantalsontwikkeling hoofdberoepsbedrijven in relatie tot de bedrijfsgrootte

	Situatie in	Aantal bedrij- ven	Gemiddeld per be- drijf ha	sbe
Alle bedrijven	1978	186	12,4	146
Verdwenen	1978	17	7,8	108
Door een opvolger voortgezet	1978	15	12,3	157
Ov. voortgezette bedrijven	1978	154	12,9	149
Alle voortgezette bedrijven	1978	169	12,8	150
Alle voortgezette bedrijven	1983	169	13,5	167
Nieuwe bedrijven	1983	6	4,5	165
Alle bedrijven	1983	175	13,2	167

drijven, 1 rundveebedrijf en 1 gemengd bedrijf) hebben gemiddeld een veel kleinere bedrijfsoppervlakte dan de andere bedrijven, maar hun gemiddelde bedrijfsomvang ligt op hetzelfde niveau als het gemiddelde van alle bedrijven.

Ook in de groep nevenbedrijven voltrok zich een verandering. Deze kwam als volgt tot stand:

aantal nevenbedrijven in 1978	:	77
afgenomen met (opgeheven 16, naar hoofdber. bedr. 3)	:	-19
toegenomen met (gesticht 3, uit hoofdber. bedr. 10)	:	+13
aantal nevenbedrijven in 1983	:	71

Vergelijken we de hoofdberoepsbedrijven met de nevenbedrijven dan blijkt dat de samenstelling van deze laatste groep veel minder stabiel is.

3.2 Arbeidskrachten, leeftijd van de bedrijfshoofden en bedrijfsopvolging

- De arbeidskrachten

In 1983 werkten op de 175 hoofdberoepsbedrijven 222 vaste mannelijke arbeidskrachten. Dit betekent een arbeidsbezetting van gemiddeld 1,27 man per bedrijf.

De meeste bedrijven in "Raarhoek-Veldhoek" zijn te karakteriseren als gezinsbedrijven waar de dagelijkse arbeid uitsluitend door gezinsleden wordt gedaan. Het meewerken van de boerin is vaak erg belangrijk (Loeffen, 1984). Het aandeel van de vrouwelijke arbeidskrachten in het totale arbeidsvolume uitgedrukt in arbeidsjaareenheden (AJE) bedraagt 20 à 25%.

Tabel 3.4 Regelmatig 1) werkzame arbeidskrachten (R.w.a.) op de hoofdberoepsbedrijven in 1983

Categorie	Aantal		Totaal
	man	vrouw	
Boer, boerin, bedrijfshoofd	191	70	261
Meewerkende kinderen	16	1	17
Overige gezinsleden	6	1	7
Overige arbeidskrachten	9	0	9
Alle arbeidskrachten	222	72	294
R.w.a. per bedrijf	1,27	0,41	1,68

1) Minstens 20 uur per week.

- Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie op de hoofdberoepsbedrijven

In het gebied zijn veel oudere bedrijfshoofden: 58% is 50 jaar en ouder. In Raarhoek is het percentage ouderen lager dan in Veldhoek (resp. 50 en 62%). De afgelopen jaren is de vergrijzing alleen maar toegenomen. Slechts 15% van de bedrijfshoofden is jonger dan 40 jaar.

Van de 101 bedrijfshoofden van 50 jaar en ouder heeft 48 tot 60% (volgens streekkenners) een opvolger in de eigen familiekring; 48% heeft een aangewezen opvolger. Bij 60% opvolging rekent men bovendien mee de helft van de bedrijven waarop opvolging nu nog onzeker is.

Tabel 3.5 Leeftijd van de bedrijfshoofden en opvolgingssituatie

Leeftijds- klasse bedrijfs- hoofden	Bedrijfshoofden				Aantal bedrijfshoofden van minstens 50 jaar in 1983		
	1978		1983		met op- volger 1)	opvolger onbekend	zonder opvolger
	Aantal	%	Aantal	%			
tot 40 jr	32	17	27	15			
40 - 50 jr	55	29	47	27			
50 - 55 jr	33	18	28	16	9 (1)	13	6
55 - 60 jr	33	18	30	17	15	9	6
60 - 65 jr	20	11	28	16	12	3	13
vanaf 65 jr	13	7	15	9	12 (3)	1	2
Totaal	186	100	175	100	48 (4)	26	27

1) Tussen haakjes ( ) waarvan met meer dan één opvolger.

Het percentage bedrijven dat na beroepsbeëindiging werd voortgezet door een zoon of een ander familielid bedroeg in de periode 1978-1983 50% (inclusief voortzetting van het bedrijf door vreemden 54%). Voor de komende jaren kan gezien de huidige opvolgingssituatie van een iets hoger voortzettingspercentage uitgegaan worden.

In Raarhoek is het percentage ouderen zonder opvolger iets groter dan in Veldhoek. Daar het vrijkomen van grond grotendeels het gevolg is van het ontbreken van een opvolger, geven de percentages in tabel 3.6 enige aanwijzing over de mate waarin grond vrij zal komen. Daar het bedrijfshoofden vanaf 50 jaar betreft, zal op een gedeelte van deze bedrijven evenwel de beroepsbeëindiging vrijwel zeker nog niet in de komende 10 jaren plaatsvinden.

Tabel 3.6 Bedrijven, bedrijfshoofden en opvolgingssituatie in 1983 per deelgebied (hoofdberoepsbedrijven)

Deelgebied	Aantal bedrijven/bedrijfshfd.				Percentage ouderen zonder opv. 2)	Cultuurgrond van ouderen zonder opvol- ger	
	to- taal	tot 50 jaar	50 jaar en ouder met 1) opvolger	50 jaar en ouder zonder 1)		Ha	% 3)
Raarhoek	62	31	18	13	42	126	15
Veldhoek	113	43	43	27	39	259	18
Totaal	175	74	61	40	40	385	17

- 1) De groep "onbekend" is voor de helft gevoegd bij de bedrijven "met opvolger" en voor de helft bij de groep "zonder opvolger".
- 2) In % van het aantal bedrijfshoofden ouder dan 50 jaar.
- 3) In % van de oppervlakte cultuurgrond van hoofdberoepsbedrijven.

3.3 De bedrijven naar bedrijfstype

Omdat er in "Raarhoek-Veldhoek" hoofdzakelijk rundveebedrijven zijn, is dat type 1) gesplitst in "gespecialiseerde" rundveebedrijven (met minstens 80% van de sbe's voor rundvee) en "overwegend" rundveebedrijven (met 60-80% van de sbe's voor rundvee). Op de "overwegend" rundveebedrijven is in de meeste gevallen ook een belangrijke tak intensieve veehouderij aanwezig.

- 1) In bijlage 1 is de bedrijfstype-indeling nader omschreven.

Tabel 3.7 Hoofdberoepsbedrijven naar type en oppervlakte

Bedrijfstype	Aantal bedrijven		Ha gemiddeld	
	1978	1983	1978	1983
Gespecialiseerde rundveebedrijven	85	92	15,4	15,1
Overwegend rundveebedrijven	51	37	13,1	13,1
Intensieve veehouderijbedrijven	29	29	4,8	5,3
Gemengde bedrijven	21	17	8,8	16,4
Totaal	186	175	12,4	13,2

Van de vier onderscheiden bedrijfstypen zijn de gespecialiseerde rundveebedrijven met ruim de helft van het totale aantal bedrijven en 60% van de oppervlakte cultuurgrond het sterkst vertegenwoordigd. Het aantal hoofdberoepsbedrijven van dit type is in de afgelopen jaren toegenomen, ten koste van met name de overwegend rundveebedrijven (zie ook tabel 3.8).

Tabel 3.8 Mutaties in het aantal hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

Bedrijfstype in 1978	1978 to- taal	Bedrijfstype in 1983				
		gespec. rundv.	overw. rundv.	int. veeh.	ge- mengd	ver- dwenen
Gespec. rundveebedr.	85	73	4	1	1	6
Overw. rundveebedr.	51	18	25	3	4	1
Intens. veeh. bedrijven	29	0	0	19	3	7
Gemengde bedrijven	21	1	7	2	8	3
1978-1983 bijgekomen	-	-	1	4	1	-
1983 totaal	92	92	37	29	17	-

Het aandeel van de intensieve veehouderijbedrijven nam toe met 1% tot 17% van het aantal hoofdberoepsbedrijven in 1983. Van de zes hoofdberoepsbedrijven die er in de periode 1978-1983 bijkwamen, behoren er vier tot de intensieve veehouderijbedrijven.

De bedrijfstypen zijn in de beide deelgebieden ongeveer gelijk verdeeld. In Veldhoek is het aandeel gespecialiseerde rundveebedrijven iets hoger dan in Raarhoek. In Raarhoek zijn er relatief gezien iets meer intensieve veehouderijbedrijven.

1) In bijlage 1 is de bedrijfstype-indeling nader omschreven.

3.4 Cultuurgrond en bedrijfsoppervlakte

In 1983 bedroeg de totale oppervlakte van alle geregistreerde bedrijven (met minstens 10 sbe) in het blok 2694 ha (gemeten maat) 1). Ondanks het feit dat de gemeenten Heino en Raalte in de afgelopen jaren ongeveer 37 ha, binnen het blok gelegen, landbouwgrond onttrokken hebben t.b.v. rondweg Heino en uitbreidingsplan Raalte is de laatste jaren de oppervlakte geregistreerde cultuurgrond in gebruik bij bedrijven in het studiegebied iets toegenomen. Dit kan veroorzaakt zijn doordat er nu minder grond dan voorheen in gebruik is bij niet-geregistreerden (bedrijven met minder dan 10 sbe). Ook kan het zijn dat de bedrijven in het blok nu meer grond in of buiten het blok in gebruik hebben en dat bedrijven buiten het blok nu minder grond in het blok in gebruik hebben dan vroeger.

Het percentage cultuurgrond in gebruik bij nevenbedrijven is de laatste jaren niet veranderd (14% van het totale grondgebruik). De nevenbedrijven hebben een gemiddelde bedrijfsoppervlakte van 5,4 ha.

De bedrijven in "Raarhoek-Veldhoek" zijn in het algemeen klein. Zo heeft 67% van de hoofdberoepsbedrijven een bedrijfsoppervlakte van nog geen 15 ha. Dit beeld zien we zowel in Raarhoek als in Veldhoek.

Tabel 3.9 Hoofdberoepsbedrijven naar oppervlakte en type

Bedrijfs- oppervlakte	Gespec. rundv.- bedr.		Overw. rundv.- bedr.		Ge- mengde bedr.		Intens. veeh.- bedr.		Totaal	
	'78	'83	'78	'83	'78	'83	'78	'83	'78	'83
tot 5 ha	1	2	3	2	1		18 ^{x)}	14 ^{x)}	23	18
5 - 10 ha	22	24	15	13	14	7	7	11	58	55
10 - 15 ha	22	22	20	11	6	8	4	3	52	44
15 - 20 ha	22	25	8	7		1		1	30	34
20 - 30 ha	15	17	3	1					18	18
30 ha e.m.	3	2	2	3		1			5	6
Totaal	85	92	51	37	21	17	29	29	186	175
Ha totaal	1306	1391	667	484	184	279	140	153	2299	2309
Ha per bedr.	15,4	15,1	13,1	13,1	8,8	16,4	4,8	5,3	12,4	13,2

x) Waarvan 4 bedrijven zonder cultuurgrond.

- 1) De oppervlakte cultuurgrond van het gebied is hiermee niet bepaald. Bij de metingen worden nl. kleine bedrijfjes (kleiner dan 10 sbe) buiten beschouwing gelaten en blijft ook het grondgebruik in het gebied van er buiten wonenden buiten de waarneming. Anderzijds is wel meegeteld het grondgebruik buiten het gebied van degenen die binnen het gebied wonen.

De bedrijfsoppervlaktestructuur is de laatste jaren nauwelijks veranderd (zie tabel 3.9). Het aantal grotere bedrijven (boven 20 ha) is gering. De schaarste aan grond wordt in een aantal gevallen gecompenseerd door intensieve veehouderij.

Van de hoofdberoepsbedrijven zijn er de afgelopen jaren 33 bedrijven met meer dan 1 ha vergroot en 7 werden er met meer dan 1 ha verkleind. De vergrotingen (4,0 ha) waren gemiddeld groter dan de verkleiningen (2,1 ha). In zijn totaliteit bezien hebben deze veranderingen slechts een geringe bijdrage geleverd aan de verbetering van de bedrijfsoppervlaktestructuur.

Tabel 3.10 Vergrotingen en verkleiningen van in beide jaren hoofdberoepsbedrijven met meer dan 1 ha

	Aantal bedrij- ven	Aantal bedrijven dat vergroot of verkleind is met ..... ha					Opperv- vlakte in ha
		1-2	2-4	4-6	6-10	10 en meer	
Vergroot	33	16	10	3	2	2	133
Verkleind	7	4	3	0	0	0	15

3.5 Wisselingen in het grondgebruik

Om inzicht te verkrijgen in de mate waarin grond van gebruiker wisselt, is nagegaan hoeveel grond betrokken was bij overdracht van bedrijven, hoeveel ha beschikbaar kwam bij bedrijfsopheffing en welke oppervlakte verkleinde bedrijven die niet in andere handen overgingen per saldo kwijt raakten. Ook is nagegaan hoe die grond daarna aangewend werd. Dit betreft grond van alle geregistreerde bedrijven (zie tabel 3.11).

Tabel 3.11 Overzicht van de grond van alle geregistreerde bedrijven

	Oppervlakte cultuurgrond	Perce- ntage
Alle bedrijven in 1978	2682 ha	100%
Grond bij overgedragen bedrijven	242 ha	-9,0%
Grond afkomstig van opgeheven bedrijven	90 ha	-3,4%
Grond vrijgekomen bij bedrijfsverkleining	60 ha	-2,2%
Oppervl. die niet van gebruiker wisselde	2290 ha	85,4%
Door zoon/schoonzoon overgenomen bedrijven	200 ha	+7,5%
Door familie overgenomen bedrijven	36 ha	+1,3%
Door vreemden overgenomen bedrijven	6 ha	+0,2%
Gestichte bedrijven	8 ha	+0,3%
Grond aangewend voor bedrijfsvergroting	154 ha	+5,7%
Alle bedrijven in 1983	2694 ha	100,4%

Bij de grond van de opgeheven bedrijven is een klein gedeelte dat niet van gebruiker wisselde: in sommige gevallen blijkt men voor eigen gebruik nog enige cultuurgrond aan te houden. Dit betrof een oppervlakte van 14 ha.

De totale oppervlakte cultuurgrond die in de periode 1978-1983 van gebruiker wisselde bedroeg 378 ha; dit is 14% van de totale oppervlakte cultuurgrond. Voor een belangrijk gedeelte betrof dit overdracht aan zoons en familieleden. De grondmobiliteit als totaliteit bezien is laag. In andere landinrichtingsgebieden is het veelal minstens 20% van de totale oppervlakte cultuurgrond.

De totale oppervlakte van de verkleiningen, opgeheven bedrijven en overdracht aan vreemden wordt ook wel het "vrije-grondverkeer" genoemd. Bij dit grondverkeer hebben derden immers kans om mee te dingen. De oppervlakte "vrije" grond bedroeg 142 ha, dat is per jaar gemiddeld 1,1% van de totale oppervlakte cultuurgrond, hetgeen erg laag is.

De "vrije" grond is voornamelijk gebruikt voor bedrijfsvergroting. De mogelijkheden hiertoe zijn echter zeer klein, gezien de lage grondmobiliteit in dit gebied en het weinige "vrije" grondverkeer. De grond is vooral verworven door bedrijven met een kleine bedrijfsoppervlakte: bijna de helft kwam terecht bij bedrijven met een bedrijfsoppervlakte tot 15 ha.

Bij verkopen op de "vrije" grondmarkt wordt in "Raarhoek-Veldhoek" f 45.000,- - f 50.000,- per ha vrije onverpachte grond betaald (situatie november 1984).

3.6 Eigendom en pacht

Verreweg het grootste gedeelte (91%) van de cultuurgrond is eigendom van de gebruikers. Dit is meer dan het gemiddelde in Overijssel en in Nederland (resp. 75 en 61%).

Van de pachtgrond wordt 41% gepacht van particulieren die geen agrariër zijn, 22% van overheid en instellingen en 37% van agrariërs (waarvan ruim een kwart van ouders en schoonouders).

Tussen de bedrijfstypen en ook tussen de beide deelgebieden zijn er enige verschillen in de eigendom-pacht verhouding. Zo loopt het percentage eigendomsgrond uiteen van gemiddeld 78% op de overwegend rundveebedrijven tot gemiddeld 97% op de gemengde bedrijven. In Raarhoek hebben de hoofdberoepsbedrijven 85% van de cultuurgrond in eigendom, in Veldhoek is dit eigendomspercentage hoger, nl. 94%.

3.7 Produktieomstandigheden

3.7.1 De verkaveling

In "Raarhoek-Veldhoek" is de rundveehouderij en met name de melkveehouderij de belangrijkste produktietak.

Voor een efficiënte bedrijfsvoering is het gewenst dat de bedrijfsoppervlakte over zo min mogelijk kavels 1) verspreid ligt

1) In bijlage 1 is dit begrip nader omschreven.

en dat zoveel mogelijk grond aan huis ligt. De rundveebedrijven hebben momenteel gemiddeld ca. drie kavels; 80% van de rundveebedrijven heeft meer dan één kavel.

In Veldhoek is de verkavelingssituatie slechter dan in Raarhoek: gemiddeld een groter aantal kavels per bedrijf en een kleinere kaveloppervlakte. De minder gunstige verkavelingssituatie in Veldhoek wordt o.m. veroorzaakt doordat vrij veel bedrijven in Veldhoek grond buiten het blok hebben liggen (nl. in "t Broek ("Salland-West"))).

Tabel 3.12 Verkaveling 1983 1)

	Aantal bedrij- ven 2)	Percentage bedrijven met ... kavel(s) 1 2-4 5 e.m.			Gem. aant. kavels per bedrijf	Gemidd. kavel- grootte (ha)
RAARHOEK						
- hoofdberoepsbedr.	60	17	65	8	2,7	5,4
- (w.v. rundveebedr.)	44	25	66	9	2,5	6,0
- nevenbedrijven	21	66	29	5	1,7	2,8
VELDHOEK						
- hoofdberoepsbedr.	111	19	66	15	3,0	4,4
- (w.v. rundveebedr.)	85	19	67	14	3,0	4,8
- nevenbedrijven	48	52	46	2	1,8	3,3
R.v.k. Raarhoek-Veld- hoek, alle bedrijven						
	240	32	58	10	2,5	4,4

1) Volgens de CBS-landbouwtelling 1983.

2) met cultuurgrond.

Vooraf voor bedrijven met koeien is het belangrijk dat zoveel mogelijk grond aan huis ligt. In dit opzicht is de situatie in "Raarhoek-Veldhoek" vrij gunstig. De hoofdberoepsbedrijven met koeien beschikken over een totale oppervlakte van 2070 ha. Hier- van ligt 71% bij het bedrijfsgebouw. Ook op de grootste bedrijven ligt vrij veel grond bij de bedrijfsgebouwen (zie tabel 3.13).

Van de 150 bedrijven met koeien hebben er 104 (69%) minstens 60% van hun grond bij huis liggen; wordt van een criterium van 80% uitgegaan dan voldoen 77 bedrijven (51%) hieraan.

Tabel 3.13 Grond bij de bedrijfsgebouwen op hoofdberoepsbedrijven met koeien (1983)

Bedrijfs- oppervlakte	Aantal bedrijven			Oppervlakte cultuurgr.		
	to- taal	met ..% v.d. grond bij de bedrijfsgeb.		to- taal	W.v. bij de be- drijfsgebouwen	
		60-80	80 en meer		ha	%
tot 10 ha	53	10	34	386	314	81
10 - 15 ha	41	5	21	508	355	70
15 - 20 ha	33	5	16	561	393	70
20 ha en meer	23	7	6	615	401	65
Totaal	150	27	77	2070	1463	71

3.7.2 Ontsluiting en waterbeheersing

De laatste 10 jaar zijn vele boerderijtoegangswegen verhard. Desondanks heeft nog een derde deel van de bedrijven, gelegen op meer dan 50 m van de verharde openbare weg, een onverharde toegangsweg.

Het gebied behoort in zijn geheel tot het waterschap Salland. De hoofdafwatering is goed. De afwatering van kleinere oppervlakten laat echter te wensen over.

De detailontwatering van het gebied heeft vrijwel geheel plaats door middel van een ontoereikend slotenstelsel. Voor circa 60% van de oppervlakte cultuurgrond komt dit tot uiting in een stijging van de grondwaterstand in de winter tot minder dan 0,40 m beneden maaiveld.

In de zomer zakt het grondwater op eveneens circa 60% van de oppervlakte cultuurgrond tot meer dan 1,20 m beneden maaiveld. Vooral op de zandgronden met een dun humeus dek kan dit in droge perioden leiden tot verdroging.

Wateraanvoer heeft hier en daar plaats vanuit het Overijsels Kanaal.

4. Produktiepatroon en produktietakken

4.1 Grondgebruik en produktiesamenstelling

De cultuurgrond wordt hoofdzakelijk als grasland gebruikt. Op de hoofdberoepsbedrijven is 89% van de cultuurgrond in gebruik als (blijvend) grasland. De overige 11% is (m.u.v. 4 ha tuinland) als bouwland in gebruik. Daarop wordt in hoofdzaak snijmais verbouwd.

Tabel 4.1 Grondgebruik (arealen in ha)

	Grasland		Bouwland				Tuinland		Totaal	
	'78	'83	snijmais	overig	'78	'83	'78	'83	'78	'83
Hoofdberoeps- bedrijven:										
Raarhoek	735	753	85	100	7	4	-	-	827	857
Veldhoek	1379	1299	91	148	1	2	1	4	1472	1452
Totaal	2114	2052	176	248	8	6	1	4	2299	2309
Nevenbedrij- ven	337	304	46	80	-	-	-	-	384	385
Alle bedrij- ven	2452	2356	222	328	8	6	1	4	2682	2694

De nevenbedrijven hebben, relatief gezien t.o.v. de hoofdberoepsbedrijven, minder grasland en meer snijmais (21%).

Vergeleken met 1978 is het areaal grasland afgenomen, terwijl het areaal snijmais toenam.

In de periode 1978-1983 is de agrarische produktie (gemeten in sbe) met gemiddeld 1,5% per jaar toegenomen. Dat is iets minder dan in Overijssel (gemiddeld 1,7% per jaar).

De belangrijkste produktietak is de rundveehouderij. De toename van de produktieomvang komt echter voor 50% voor rekening van de intensieve veehouderij. Zowel de groei van de produktieomvang van de rundveehouderij als die van de intensieve veehouderij was in de afgelopen jaren wat minder dan het provinciale en landelijke gemiddelde. Het aandeel van de intensieve veehouderij in de totale produktieomvang is hoog vergeleken met andere gebieden. (In Overijssel is het 18%). Akkerbouw en tuinbouw komen nagenoeg niet voor.

Tabel 4.2 De productieomvang (in sbe) per produktietak

Produktietak	Hoofdberoepsbedrijven				Nevenbedrijven			
	1978		1983		1978		1983	
	Aantal sbe	%	Aantal sbe	%	Aantal sbe	%	Aantal sbe	%
Rundveehouderij 1)	18649	69	19908	68	2027	76	1874	68
Intens. veehouderij	8426	31	9298	32	630	24	871	32
Akkerbouw 2)	44	-	44	-	2	-	4	-
Tuinbouw (open grond)	-	-	58	-	-	-	-	-
Totaal	27119	100	29308	100	2659	100	2749	100

1) Inclusief grasland en snijmais.

2) Exclusief snijmais.

4.2 De rundveehouderij

Op bijna alle bedrijven wordt rundvee gehouden. Binnen de rundveebedrijven is de melkveehouderij het belangrijkste. Van de 175 hoofdberoepsbedrijven in 1983 hadden er 162 rundvee waarvan 150 met melkkoeien (zie tabel 4.3 en bijlage 2).

Tabel 4.3 Overzicht van de rundveehouderij

	Hoofdbesl. bedr.		Nevenbedr.		Alle bedrijven	
	1978	1983	1978	1983	1978	1983
Bedr. met melkkoeien	167	150	50	35	217	185
Bedr. met g.v.e.	180	162	67	57	247	219
Ha grasland	2114	2052	337	304	2452	2356
Ha snijmais	176	248	46	80	222	328
Aantal: melkkoeien	5060	5501	390	345	5450	5846
jongvee	3635	3879	483	411	4118	4290
mestvee	769	568	163	104	932	672
schapen	92	234	201	261	293	495
g.v.e.	7119	7574	747	631	7866	8205
Koeien p. bedr. m. koeien	30	37	8	10	25	32
Jongv. per 100 koeien	72	71	124	119	76	73
Koeien per 100 ha ruwv.gew. 1)	221	239	102	90	204	218
G.v.e. per 100 ha ruwv.gew. 1)	311	329	195	164	294	306

1) Grasland + snijmais.

De uitbreiding van het aantal koeien betrof de afgelopen vijf jaar een groei van gemiddeld 1,4% per jaar. Daarmee bleef de groei achter bij de landelijke trend waar ieder jaar het aantal koeien met 2,1% werd uitgebreid. Het aantal stuks jongvee breidde minder uit dan het aantal koeien zodat de verhouding jongvee-koeien lager werd.

Ondanks de toename van het gemiddelde aantal koeien per bedrijf (tot 32 voor hoofd- en nevenberoepsbedrijven samen) is de veebezetting nog steeds laag vergeleken met Overijssel en Nederland (gemiddeld 36 resp. 41 koeien per bedrijf met koeien). De oorzaak van de kleine veestapels per bedrijf ligt vooral bij de gemiddeld geringe bedrijfsoppervlakte. Zo heeft 63% van de hoofdberoepsbedrijven met koeien minder dan 15 ha.

De oppervlakte cultuurgrond ten behoeve van de rundveehouderij bleef in de periode 1978-1983 constant, het aantal koeien nam toe. Dit betekent dat de veedichtheid verhoogd is.

Omerekend per 100 ha voedergewassen (grasland plus snijmais) steeg het aantal koeien op de hoofdberoepsbedrijven van 221 tot 239 en het aantal grootveeëenheden van 311 tot 329. Deze hoge gemiddelden wijzen erop dat er vrij veel ruwvoer en krachtvoer aangekocht wordt. Bovendien wordt er vee uitgeschaard. Grond van nevenbedrijven speelt hierbij een belangrijke rol. Op de nevenbedrijven is de veedichtheid (van eigen vee) veel lager en bovendien in de afgelopen jaren afgenomen.

Het gemiddelde voor het gebied (incl. de nevenbedrijven) komt op 218 koeien en 306 grootveeëenheden per 100 ha. De veedichtheid in "Raarhoek-Veldhoek" is hoog vergeleken met Overijssel en Nederland (Overijssel 199 koeien, 285 g.v.e. per 100 ha; Nederland 184 koeien, 269 g.v.e. per 100 ha). Met deze veedichtheid van ruim 3 g.v.e. per ha zit men waarschijnlijk wel ongeveer aan het plafond wanneer men tenminste zelf, in het gebied, in de ruwvoederbehoefte wil voorzien.

"Raarhoek-Veldhoek" heeft dus een relatief ongunstige bedrijfsoppervlaktestructuur en een hoge veedichtheid. Het verst zijn bij de verzwaren van de melkveebezetting de bedrijven van 20-30 ha gegaan, op de voet gevolgd door de bedrijven van 10-15 ha (zie tabel 4.4). De hoge veedichtheid werkt in het nadeel van dit gebied. Het betekent nl. dat op vrij veel bedrijven extra kosten ontstaan o.a. omdat er voer aangekocht moet worden.

In het algemeen leveren meer koeien per bedrijf meer inkomen op. Op basis van LEI-boekhoudcijfers is te stellen dat gemiddeld genomen ca. 50 koeien (ca. 175 sbe) een inkomen opleveren dat voldoende is voor het levensonderhoud op een gezinsbedrijf en ruimte biedt voor investeringen. Slechts een kwart van de hoofdberoepsbedrijven heeft meer dan 50 koeien. Bijna al deze bedrijven zijn groter dan 15 ha.

Tabel 4.4 Intensiteit van de rundveehouderij naar bedrijfsoppervlakte en deelgebied (hoofdberoepsbedrijven)

Oppervl./ deelge- bied	Aantal bedrijven 1)		Gemiddelde melkveestapel		Per 100 ha			
	'78	'83	'78	'83	Aantal 1978	koeien 1983	Aantal 1978	g.v.e. 1983
tot 10 ha	64	53	16	18	201	205	289	298
10 - 15 ha	51	41	29	36	235	267	322	352
15 - 20 ha	30	33	42	46	246	262	318	347
20 - 30 ha	18	18	54	64	234	271	325	357
30 ha e.m.	4	5	76	87	142	228	284	318
Totaal	167	150	30	37	221	239	311	329
Raarloek	57	51	28	33	195	200	298	299
Veldhoek	110	99	31	38	235	262	318	347

1) met melkkoeien.

Tabel 4.5 Melkveestapels op hoofdberoepsbedrijven

Aantal koeien per bedrijf	Gespecialiseerde rundveebedrijven		Overige bedrijven		Alle bedrijven met melkvee	
	1978	1983 1)	1978	1983 1)	1978	1983
tot 20	23	14	32	20	55	34
20 - 30	13	19(1)	24	13(2)	37	32
30 - 50	29	26(14)	19	22(14)	48	48
50 - 70	16	24(21)	6	2(2)	22	26
70 e.m.	4	8(8)	1	2(2)	5	10
Totaal	85	91(44)	82	59(20)	167	150

1) Tussen haakjes: waarvan met ligboxenstal.

Ook van de gespecialiseerde rundveebedrijven heeft nog slechts 35% minstens 50 koeien, bijna twee derde van deze bedrijven is dus eigenlijk te klein.

Op 43% van de hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien is een ligboxenstal aanwezig (landelijk is dit op 37% van de bedrijven het geval). Uit tabel 4.5 blijkt dat bijna de helft van de bedrijven met een ligboxenstal minder dan 50 koeien heeft. De bedrijven met een ligboxenstal hadden in 1983 gemiddeld 55 koeien. Van het totale aantal koeien op hoofdberoepsbedrijven wordt 64% op de bedrijven met een ligboxenstal gehouden.

Bij de bouw van een ligboxenstal wordt de stalcapaciteit meestal sterk vergroot en de melkveestapel drastisch uitgebreid. Dit leidt er meestal toe dat de veebezetting per ha sterk omhoog

gaat. Een en ander is in tabel 4.6 weergegeven. Hierin is tevens te zien dat er duidelijk een verschil zit tussen de ontwikkeling van het aantal koeien per bedrijf, het aantal stuks jongvee per 100 koeien en de veebezetting per ha op de bedrijven met een ligboxenstal en die met een traditionele stal.

Tabel 4.6 De rundveehouderij naar staltype in 1983 (hoofdberoeps-bedrijven)

	Bedrijven met traditionele stal, situatie in		Bedrijven met ligboxenstal, situatie in	
	1978	1983	1978	1983
Aantal bedrijven	86	86	64	64
Ha per bedrijf	10,6	10,9	16,9	17,7
Grond bij huis (%)		73		70
Koeien per bedrijf met melkkoeien	21	23	44	55
Jongvee per 100 koeien	84	83	63	61
Koeien per 100 ha voedergewassen	199	214	261	310
G.v.e. per 100 ha voedergewassen	284	303	341	396

De bedrijven met een ligboxenstal hebben gemiddeld een grotere oppervlakte, een veel grotere veestapel en een veel hogere veedichtheid. Zij houden bovendien minder jongvee aan.

Tussen de beide deelgebieden bestaat ook een aantal verschillen. Zo is in Veldhoek zowel de veebezetting per bedrijf als de veedichtheid per ha hoger dan in Raarhoek (zie ook tabel 4.4). Enerzijds hangt dit samen met het relatief grotere aantal ligboxenstallen in Veldhoek (in Veldhoek heeft 45% (= 45 ligboxenstallen) van de hoofdberoepsbedrijven met koeien een ligboxenstal, in Raarhoek is dit 37% (= 19 ligboxenstallen). Anderzijds heeft het ook te maken met de gemiddelde bedrijfsoppervlakte. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte van de hoofdberoepsbedrijven met koeien is in Veldhoek namelijk lager dan in Raarhoek (Veldhoek 14,6 ha, Raarhoek 16,7 ha) en kleinere bedrijven hebben een hogere veedichtheid dan de grotere.

Beide deelgebieden profiteren mee van het Regionaal Onderzoek Centrum "Aver-Heino" (gelegen in Veldhoek). De aanwezigheid van dit Onderzoek Centrum heeft een duidelijk positief effect op de ontwikkeling van de rundveehouderij in het omringende gebied.

4.3 De intensieve veehouderij

De intensieve veehouderij maakt zowel op de hoofdberoeps- als op de nevenbedrijven 32% van de produktieomvang uit. Het aandeel dat de intensieve veehouderij in de totale produktieomvang inneemt ligt in "Raarhoek-Veldhoek" boven dat van Overijssel en Nederland

(resp. 17 en 12%). De afgelopen jaren nam de produktie toe met gemiddeld 2,3% per jaar.

Praktisch alle takken van intensieve veehouderij zijn aanwezig. Gerelateerd aan het totale aantal hoofdberoepsbedrijven betekenen de aantallen in tabel 4.7 dat in 1983 op 42% mestvarkens voorkwamen, op 35% fokvarkens, op 4% leghennen en op 2% mestkui-kens.

Tabel 4.7 Ontwikkelingen in de intensieve veehouderij (hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijven, dieren, produktieomvang	Intensieve veeh.bedrijven		Overige bedrijven		Alle bedrijven	
	1978	1983	1978	1983	1978	1983
Aantal bedrijven met 1):						
- mestvarkens	15	17	68	56	83	73
- fokvarkens	15	18	62	43	77	61
- andere dieren	7	3	14	8	21	11
Aantal mestvarkens	7699	9530	7852	6850	15551	16380
" fokvarkens	2760	3403	1928	1966	4688	5369
" leghennen	14800	5100	7000	8600	21800	13700
" mestkui-kens	22100	21100	24100	24100	46200	45200
" kalkoenen	-	-	111	-	111	-
Sbe intens.veehouderij hoofdberoepsbedrijven	4572	5847	3854	3451	8426	9298
Sbe intens.veehouderij nevenbedrijven					630	871
Sbe intens.veehouderij alle bedrijven					9056	10169

1) Sommige hoofdberoepsbedrijven hebben verscheidene takken van intensieve veehouderij.

De intensieve veehouderij in "Raarhoek-Veldhoek" vindt voor ruim 60% plaats op bedrijven waar intensieve veehouderij de hoofdtak is. Op deze bedrijven maakt de intensieve veehouderij 88% van de totale produktieomvang uit. Daarnaast komt echter ook op de gemengde bedrijven relatief veel intensieve veehouderij voor (nl. 43% van hun totale produktieomvang). Op de overwegend rundveebedrijven maakt de intensieve veehouderij 25% van de totale produktieomvang uit, terwijl dit op de gespecialiseerde rundveebedrijven slechts 4% is.

In dit gebied zijn dus veel bedrijven met een veredelingstak. Op deze bedrijven kan m.b.v. de intensieve veehouderij een welkome aanvulling op het inkomen worden verkregen. Vooral op bedrijven met een kleine bedrijfsoppervlakte is deze van belang. De inten-

sieve veehouderij vindt in "Raarhoek-Veldhoek" voor 65% plaats op bedrijven met een bedrijfsoppervlakte van minder dan 10 ha. De produktie van deze "kleinere" hoofdberoepsbedrijven bestaat voor 62% uit intensieve veehouderijprodukten.

Door de groei van de rundveehouderij en de intensieve veehouderij wordt de mestproblematiek steeds groter. Niet alleen op de intensieve veehouderijbedrijven welke doorgaans een beperkte bedrijfsoppervlakte hebben, maar ook voor het gebied als geheel. In Salland is reeds sprake van een belangrijk mestoverschot. (Wijnands, Luesink, 1984). Uitgaande van de bemestingsnormen van het Instituut voor Bodemvruchtbaarheid bedraagt het mestoverschot in "Raarhoek-Veldhoek" gemiddeld ongeveer 20 ton per ha (berekend over alle bedrijven). Wanneer de Wet Bodembescherming en Meststofwet van kracht worden (1986!) zal afzet van deze overschotten gereguleerd worden. Dit gaat geld kosten, hoeveel is evenwel nog niet bekend. Schattingen van deskundigen komen op + 10 à 15 gulden per ton.

4.4 De omvang van de bedrijven

In hoofdstuk 3.4 (blz. 20) kwam naar voren dat de bedrijfsoppervlaktestructuur in het gebied niet zo gunstig is. Dit geldt ook voor de bedrijfsvomvangstructuur.

Op 56 van de 175 hoofdberoepsbedrijven is de produktieomvang minder dan 110 sbe. Doorgaans geldt (zie ook het LEI-rapport:

Tabel 4.8 Verdeling van de hoofdberoepsbedrijven naar produktieomvang

Bedrijfsvomvang in sbe	Aantal bedrijven		Aantal ha		Aantal sbe	
	1978	1983	1978	1983	1978	1983
tot 70	22	19	132	130	1125	1029
70 - 110	44	37	387	347	3777	3254
110 - 150	44	26	543	314	5700	3354
150 - 190	32	37	426	465	5371	6245
190 - 250	30	28	487	517	6522	6007
250 en meer	14	28	323	536	4624	9419
Totaal	186	175	2299	2309	27119	29308

De middengroep in de landbouw, van Driel, 1982) dat bedrijven van deze omvang en ook nog een aantal bedrijven tussen 110 en 190 sbe

zich in een moeilijke situatie bevinden 1). Pas bij een omvang van omstreeks 190 sbe bestaat er gemiddeld genomen een redelijk perspectief op continuïteit op langere termijn; kleinere bedrijven zullen doorgaans of moeten vergroten of op den duur moeten stoppen of als nevenbedrijf verder moeten gaan.

Tabel 4.9 Continuïteitskansen en bedrijfsomvang naar bedrijfstype (hoofdberoepsbedrijven in 1983)

Bedrijfs- type	Aantal bedrijven			Aantal sbe gemid- deld
	met weinig kans op con- tinuïteit	w.v. continuïteit in gevaar	met voldoende bedrijfsom- vang	
	tot 110 sbe	110-190 sbe	190 sbe e.m.	
Gespecial. rundv.bedr.	34	32	26	149
Overw. rundv.bedr.	14	14	9	156
Int.rundv.bedr.	6	9	14	230
Gemengde bedr.	2	8	7	188
Alle bedrijven	56	63	56	167

Veel bedrijven zouden door bedrijfsvergroting en/of vergroting van de veestapel uit de gevarenzone kunnen komen. De mogelijkheden hiertoe zijn echter, gezien de schaarste aan grond en de hoge veedichtheid, beperkt.

In de leeftijds- en opvolgingssituatie naar bedrijfsomvang tekent zich het gemis aan perspectief bij een te kleine bedrijfsomvang ook reeds duidelijk af: bij de kleinere bedrijven zijn er vele met een ouder bedrijfshoofd, bij de grotere bedrijven minder. Bovendien zijn er op de kleinere bedrijven minder potentiële opvolgers dan op de grotere bedrijven.

Tabel 4.10 Leeftijds- en opvolgingssituatie naar bedrijfsomvang in 1983 (hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfs- omvang	Aantal bedrijfshoofden					Totaal
	tot 40 jaar	40 tot 50 jaar	vanaf 50 jaar			
			to- taal	met/zonder opvolger		
tot 110 sbe	3	11	42	11	31	56
110-190 sbe	12	13	38	30	8	63
190 sbe e.m.	12	23	21	20	1	56
Totaal	27	47	101	61	40	175

1) De in het rapport genoemde grenzen van 90 en 180 sbe liggen inmiddels iets hoger.

5. De economische betekenis van de landbouw

5.1 De economische betekenis van de landbouw in het gebied

In het voorgaande is aangegeven welke produktierichtingen voorkomen en wat de omvang hiervan is. De gegevens die hieraan ten grondslag liggen bieden de mogelijkheid in te gaan op de economische betekenis van de landbouw in het gebied. Veelal zijn de bedrijfsresultaten in de landbouw - volgens bedrijfseconomische maatstaven - negatief. Hierdoor is men geneigd het economisch belang van de landbouw te onderschatten.

De economische betekenis kan men definiëren als de hoeveelheid inkomen die gevormd wordt. Elk bedrijf koopt grondstoffen aan, betaalt voor diensten en verkoopt produkten. Als op de verkoopwaarde van deze produkten de kosten van aangekochte grondstoffen en diensten in mindering worden gebracht, resteert de beloning voor op de bedrijven geleverde arbeid en voor het in grond, vee en overige produktiemiddelen geïnvesteerde vermogen.

Een schatting hiervan kan worden gemaakt op basis van gegevens in het LEI-boekhoudnet, dat gebaseerd is op een steekproef van bedrijven. Hieruit kunnen van verschillende bedrijfstypen de kosten van grondstoffen en diensten en de opbrengsten per sbe worden berekend. Uiteraard vertoont het produktieproces van gebied tot gebied grote variaties, maar voornoemde kengetallen bieden voldoende aanknopingspunten om tot een globale schatting te komen, zoals in tabel 5.1 (en in bijlage 3) is weergegeven.

Tabel 5.1 Benadering van de netto-toegevoegde waarde in guldens van de landbouw in Raarhoek-Veldhoek (gemiddelde over de laatste 4 boekjaren)

Produktietak	Non-factorkosten 1)	Opbrengsten	Netto-toegevoegde waarde 2)
	(x f 1000)	(x f 1000)	(x f 1000)
Rundveehouderij en akkerbouw	18.773	27.963	9.189
Intens. veehouderij	15.099	18.890	3.792
Totaal	33.872	46.853	12.981

1) Kosten van grondstoffen en diensten (incl. afschrijvingen).

2) Opbrengsten minus non-factorkosten.

Op basis van deze kengetallen en de samenstelling van de productie kan berekend worden dat de bedrijven in dit gebied jaarlijks globaal genomen voor circa 34 miljoen gulden aan goederen en diensten aankopen en voor bijna 47 miljoen aan produkten verkopen. Voor de inzet van kapitaal, grond en voor het werk dat op de bedrijven in het gebied wordt verricht, ontvangen de bedrijfs-hoofden, hun meewerkende gezinsleden, verdere medewerkers, verpachters en kapitaalverschaffers van alle bedrijven samen dus jaarlijks ongeveer 13 miljoen gulden. Uit de hoogte van de bedragen van de aangekochte produktiemiddelen en van de verkochte produkten blijkt de betekenis voor de andere sectoren van de economie.

5.2 De arbeidsopbrengst

Zoals in 5.1 al aangegeven is bedraagt de netto-toegevoegde waarde van de landbouw in "Raarhoek-Veldhoek" bijna 13 miljoen gulden. Dit staat gelijk met het agrarisch inkomen. Hierin zit de beloning van in de landbouw ingezette arbeid, kapitaal en grond.

Met behulp van bijlage 3A is ook de totale arbeidsopbrengst in het studiegebied te berekenen. Dit is de directe beloning voor de factor arbeid, dat wil zeggen hetgeen er met behulp van arbeid in de landbouw verdiend wordt. De arbeidsopbrengst bedraagt ongeveer 7,7 miljoen gulden.

Van de totale arbeidsopbrengst in "Raarhoek-Veldhoek" van 7,7 miljoen gulden kan bijna 700.000 gulden aan de nevenbedrijven toegerekend worden en ruim 7 miljoen gulden aan de hoofdberoepsbedrijven. Dit komt neer op een gemiddelde arbeidsopbrengst van ca. 40.000 gulden per hoofdberoepsbedrijf. De arbeidsbezetting van het gemiddelde hoofdberoepsbedrijf bedraagt 1,68 AJE, zodat de gemiddelde arbeidsopbrengst per AJE ongeveer 24.000 gulden bedraagt. Dit ligt onder het landelijk gemiddelde. Bij de hoogte van dit bedrag moet er wel rekening mee gehouden worden dat 10% van de bedrijfshoofden inkomsten heeft naast het agrarische bedrijf, maar ook in andere gebieden dragen nevenactiviteiten en uitkeringen in het inkomen bij.

6. Toekomstige ontwikkelingen

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt nagegaan hoe de structuur van de landbouw zich naar verwachting in de komende tien jaren (1983-1993) in "Raarhoek-Veldhoek" zal ontwikkelen. De basis van deze prognose wordt gevormd door de ontwikkelingen die in de afgelopen vijf jaren plaatsvonden en die in de voorgaande hoofdstukken beschreven zijn. De techniek die hierbij gebruikt wordt, is hoofdzakelijk die van de beredeneerde trendextrapolatie, dat wil zeggen dat de trends uit het recente verleden niet zonder meer worden doorgetrokken, maar worden aangepast indien daarvoor aanwijzingen zijn.

De prognose is berekend op grond van een autonome ontwikkeling, dus zonder rekening te houden met het eventuele effect van een ruilverkaveling. Wel is rekening gehouden met bepaalde beleidswijzigingen ten aanzien van het EG-zuivelbeleid (Beschikking Supperheffing, 18 april 1984) en de vestiging en uitbreiding in de intensieve veehouderij.

6.2 Het aantal hoofdberoepsbedrijven en nevenbedrijven

Hoofdberoepsbedrijven

De vooruitberekening van het aantal hoofdberoepsbedrijven is gebaseerd op een demografisch model. Dit betekent dat uittreding en toetreding van bedrijfshoofden bepalend wordt geacht voor de ontwikkeling van het aantal bedrijven.

Uittreding vindt plaats door beroepsbeëindiging van oudere bedrijfshoofden (natuurlijk verloop: gaan rusten, ziekte of overlijden), beroepsverandering (kiezen van een ander hoofdberoep) of door overige oorzaken (w.o. ziekte of overlijden van jongere bedrijfshoofden en aanvaarding van een bedrijf elders). De toetreding wordt beïnvloed door het aantal opvolgers in het gebied, de belangstelling voor het stichten van nieuwe bedrijven of het overnemen van een bedrijf door iemand van elders. Ook komen er nieuwe hoofdberoepsbedrijven bij vanuit de groep nevenbedrijven en door afsplitsing van het ouderlijk bedrijf.

Voor het bepalen van het aantal bedrijfshoofden dat de landbouw zal gaan verlaten wegens beroepsbeëindiging, is uitgegaan van de leeftijdssituatie in 1983 en het voor 1978-1983 waargenomen beëindigingspatroon. Het uittredingspercentage als gevolg van overige oorzaken is eveneens rechtstreeks gekoppeld aan de ontwikkeling die in de afgelopen jaren heeft plaatsgevonden. Het uittredenspercentage als gevolg van beroepsverandering is echter verlaagd omdat het percentage bedrijfshoofden jonger dan 55 jaar met

een bedrijf dat geacht wordt werkgelegenheid te bieden aan één man tussen 1978 en 1983 is gestegen.

Wat betreft de toetreding wordt ervan uitgegaan dat de komende jaren in "Raarhoek-Veldhoek" een groter deel van de bedrijfs- hoofden die hun beroep beëindigen zal worden opgevolgd dan in het recente verleden en dat er geen bedrijfshoofden zullen toetreden via stichting van een nieuw bedrijf. Bovendien wordt aangenomen dat er per vijfjarige periode evenveel nevenbedrijven hoofdberoepsbedrijf zullen worden als in de periode 1978-1983.

Volgens bovenstaande uitgangspunten zal het aantal hoofdberoepsbedrijven in de komende tien jaar afnemen van 175 in 1983 tot 148 in 1993; dat is met gemiddeld 1,7% per jaar. Het afnemingspercentage van de hoofdberoepsbedrijven in de periode 1978-1983 bedroeg gemiddeld 1,2% per jaar.

Tabel 6.1 Ontwikkeling van het aantal hoofdberoepsbedrijven van 1978 tot 1993

Beginjaar	Aantal bedrijven	Uittreding 1)	Toetreding 1)	Aantal bedrijven	Eindjaar
1978	186	32	21	175	1983
1983	175	35	22	162	1988
1988	166	35	21	148	1993

1) van bedrijfshoofden.

Nevenbedrijven

Bij de vooruitberekening van het aantal nevenbedrijven is ervan uitgegaan dat er in de komende jaren per vijfjaarlijkse periode naar verhouding evenveel veranderingen zullen zijn als in de periode 1978-1983.

Het resultaat zal zijn dat het aantal nevenbedrijven in de komende tien jaar verder zal afnemen van 71 in 1983 tot 62 in 1993.

6.3 Cultuurgrond en bedrijfsoppervlakte

In 1983 gebruikten de in het blok geregistreerde bedrijven samen 12 ha cultuurgrond meer dan in 1978; dit ondanks het feit dat circa 37 ha landbouwgrond een niet-agrarische bestemming kreeg en er bovendien grond uit de registratie verdween (zie par. 3.4 en 3.5). De bedrijven doen er dus alles aan om hun oppervlakte cultuurgrond te vergroten.

Voor de berekening van het toekomstige areaal cultuurgrond in het blok moet rekening gehouden worden met een verder verlies aan cultuurgrond t.b.v. het uitbreidingsplan voor het dorp Raalte. Het gaat hierbij om ca. 25 ha, binnen het blok gelegen, landbouwgrond.

Voor de toekomst wordt, gezien deze twee tegengestelde krachten, ervan uitgegaan dat de bedrijven in "Raarhoek-Veldhoek" in 1993 ongeveer evenveel cultuurgrond zullen gebruiken als nu het geval is.

Het grondgebruik van de nevenbedrijven is de laatste jaren niet veranderd (zowel in 1978 als in 1983 14,3% van het totale grondgebruik). Ook voor de toekomst wordt dit percentage aangehouden.

In 1993 worden er 148 hoofdberoepsbedrijven en 62 nevenbedrijven verwacht. Van de 2695 ha cultuurgrond in 1993 zal dan naar schatting 2310 ha in gebruik zijn bij hoofdberoepsbedrijven en ongeveer 385 ha bij nevenbedrijven.

Tabel 6.2 Ontwikkeling van de bedrijven en de oppervlakte cultuurgrond

	Aantal bedrijven			Oppervlakte in ha		
	1978	1983	1993	1978	1983	1993
Hoofdberoepsbedrijven	186	175	148	2299	2309	2310
Nevenbedrijven 1)	77	71	62	383	385	385
Totaal	263	246	218	2682	2694	2695

1) Met minstens 10 sbe.

Doordat het aantal hoofdberoepsbedrijven wat afneemt zal de gemiddelde bedrijfsoppervlakte toenemen: van 13,2 ha in 1983 tot 15,6 ha in 1993 (in 1978 was dit 12,4 ha). De gemiddelde bedrijfsoppervlakte per nevenbedrijf neemt toe van 5,4 ha in 1983 tot 6,2 ha in 1993. Aannemend dat de verdeling over de oppervlakteklassen tot 1993 in dezelfde richting zal opschuiven als in voorgaande jaren, ontstaat het beeld dat in tabel 6.3 weergegeven is.

Tabel 6.3 Bedrijfsoppervlaktestructuur (hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijfsoppervlakte- klasse	Aantal bedrijven			Percentage		
	1978	1983	1993	1978	1983	1993
tot 5 ha	23	18	10	12	10	7
5 - 10 ha	58	55	36	31	32	24
10 - 15 ha	52	44	34	28	25	23
15 - 20 ha	30	34	28	16	19	19
20 - 30 ha	18	18	27	10	10	18
30 ha en meer	5	6	13	3	4	9
Totaal	186	175	148	100	100	100

In 1993 zal ca. 30% van de hoofdberoepsbedrijven groter dan 20 ha zijn. Het grootste deel (54%) van de bedrijven zal echter ook dan nog kleiner dan 15 ha zijn.

6.4 De ontwikkeling in de produktietakken

6.4.1 Het grondgebruik

De cultuurgrond wordt in "Raarhoek-Veldhoek" voor het grootste deel (nl. voor 89%) voor grasland gebruikt. De overige 11% is als bouwland in gebruik. Daarop wordt in hoofdzaak snijmais verbouwd. De verhouding grasland-bouwland zal in de toekomst naar verwachting weinig veranderen. Ook in de komende jaren zal, gezien de hoge veedichtheid, bijna alle cultuurgrond gebruikt worden ten behoeve van de rundveehouderij.

6.4.2 De rundveehouderij

Het aantal hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien zal naar verwachting afnemen, zij het trager dan in het jongste verleden. In 1983 waren er 150 hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien. De komende jaren zullen naar verwachting 20 tot 30 van deze bedrijven worden opgeheven. Verder zullen sommigen de melkkoeien afstoten terwijl het bedrijf doorgaat. Het resultaat zal volgens globale analyse zijn dat er in 1993 ongeveer 122 hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien zijn.

Naar verwachting zal de ontwikkeling in de rundveehouderij in de komende jaren een ander tempo en richting volgen dan in de afgelopen jaren. Oorzaak hiervan is de Beschikking Superheffing zoals die 18 april 1984 in de Staatscourant gepubliceerd is. De groeiende overproduktie van o.a. melk vormt nl. een dermate hoge last voor de lidstaten van de E.G. dat men deze niet langer wil dragen. Als gevolg van de Brusselse besluiten mag er in Nederland ongeveer 12 miljoen ton melk worden afgeleverd in 1984 en nog wat minder in 1985/1986. Om dit te realiseren krijgt de veehouder op zijn melkhoeveelheid van 1983 gemiddeld een aftrek van 6,6% in 1984.

Er is geen enkele garantie dat over vijf jaar de superheffing op melk verdwijnt. Minister Braks: "De omstandigheden zouden ons wel eens kunnen dwingen tot verlenging. Dat risico zie ik. De belangrijkste vraag is of er sprake is van evenwicht tussen productie en afzet op dat moment. Als dat evenwicht er ten naaste bij niet is, dan denk ik dat wij zullen moeten doorgaan met quotering. Maar ik hoop nog steeds dat de nu getroffen maatregelen zo effectief zijn dat die omstandigheden zich niet zullen voordoen." 1) Zeker is wel dat de invoering van de superheffing tot ingrijpende wijzigingen in de bedrijfsvoering op het melkveehouderijbedrijf leidt. De vraag is nu: wat kan er aan gedaan worden om de klap zo goed mogelijk op te vangen.

1) Interview in de "Landbode", 13 juli 1984.

Vermindering van de melkproduktie kan gerealiseerd worden door verlaging van de produktie per koe of inkrimping van de melkveestapel. Uit onderzoek (Beumer en van der Giessen, 1980) blijkt dat bij verlaging van de melkproduktie per koe de arbeidsopbrengst veel sterker daalt dan bij inkrimping van de melkveestapel. Zeer waarschijnlijk zal dus de melkveestapel worden ingekrompen.

Bij de prognose wordt uitgegaan van het inkrimpen van de melkveestapel met 7,5%. Bij gelijkblijvende melkgift per koe zou in "Raarhoek-Veldhoek" een vermindering van het aantal koeien van + 5500 in 1983 tot + 5090 stuks nodig zijn. Daar komt voor de komende jaren nog bij dat rekening moet worden gehouden met een regelmatige stijging van de melkproduktie per koe. De laatst bekende 4 jaar bedroeg deze stijging bij de gecontroleerde koeien in Overijssel gemiddeld + 50 kg per jaar. Wanneer deze jaarlijkse stijging van de produktie per koe voor de komende tien jaar wordt aangehouden komen we op een produktie van ca. 6000 kg melk per koe in 1993. Het hiervoor genoemde aantal van 5090 koeien zal dan bij een gelijkblijvend kwantum melk tot ca. 4620 in 1993 verminderen.

Wat het jongvee betreft moet ervan uitgegaan worden dat er ruim voldoende jongvee is ter vervanging van het melkvee.

Als gevolg van de superheffing zal er tijdelijk wellicht enige uitbreiding zijn van het aantal stuks mestvee.

Waarschijnlijk zal de vermindering van het aantal koeien een aangepaste voeding met eigen voedergewassen bevorderen, waardoor de krachtvoer- en ruwvoeraankopen zullen verminderen. Dit leidt tot een kostenverlaging per kg melk. Inkrimping van de veestapel zal op de meeste bedrijven in "Raarhoek-Veldhoek" niet leiden tot een overschot aan grasland en/of voedergewassen aangezien er tot nu toe altijd vrij veel ruwvoer aangekocht moest worden i.v.m. de ongunstige bedrijfsoppervlaktestructuur en de hoge vee-dichtheid.

Tabel 6.4 Ontwikkeling van de rundveehouderij (hoofdberoepsbedrijven)

	1978	1983	1993
<u>Ha grasland + voedergewassen</u>	<u>2290</u>	<u>2300</u>	<u>2300</u>
Aantal melkkoeien:			
- per ha grasland+voedergewassen	2,21	2,39	2,01
- totaal	5060	5501	4619
Aantal grootveeëenheden			
- per ha grasland+voedergewassen	3,11	3,29	2,77
- totaal	7119	7574	6371
Aantal sbe rundvee: per g.v.e.	2,62	2,63	2,63
totaal	18649	19908	16756

De inkrimping van de melkveestapel zal ook belangrijke consequenties hebben voor de verdeling van de bedrijven naar omvang van de melkveestapel. Hiervoor is aangegeven dat het aantal hoofdberoepsbedrijven met melkvee zal dalen tot + 122. Bij 4620 koeien betekent dit een gemiddelde melkveestapel van 38 koeien (30 in 1978 en 37 in 1983). Dit zal betekenen dat bedrijven die blijven hun veestapel met + 9% moeten verminderen. Wanneer dit inderdaad zo zal verlopen zal dit ook belangrijke consequenties hebben voor de investering in nieuwe bedrijfsgebouwen. Als de melkveestapel niet kan worden uitgebreid is het immers minder aantrekkelijk een ligboxenstal te bouwen.

De omvang van de rundveehouderijsector op de hoofdberoepsbedrijven zal bij voornoemde overheidsmaatregelen verminderen tot ca. 16760 sbe (-1,7% per jaar) en de veedichtheid tot +2,8 g.v.e. per ha grasland en voedergewassen (zie tabel 6.4).

De afgelopen jaren werd de omvang van de veestapel bepaald door de ontwikkeling van de veedichtheid. Een belangrijke oorzaak van verhoging van de veedichtheid was de bouw van ligboxenstallen. De bouw van ligboxenstallen ging direct gepaard met een verhoging van de veedichtheid. Zo is op de bedrijven die tussen 1978 en 1983 een ligboxenstal bouwden, de veedichtheid toegenomen van 2,97 tot 3,62 g.v.e. per ha grasland en voedergewassen. De veedichtheid op de bedrijven met een ligboxenstal was in 1978 3,57 g.v.e. per ha en in 1983 4,08 g.v.e. per ha; deze veedichtheid nam dus nog verder toe. Ook op de bedrijven die geen ligboxenstal bouwden nam de veedichtheid nog wat toe. Dit blijkt uit tabel 6.5 waar de hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien die als "blijvers" zijn beschouwd, ingedeeld zijn naar het jaar dat op een bedrijf een ligboxenstal voorkwam en tevens de bedrijven zijn opgenomen die geen ligboxenstal hebben.

Tabel 6.5 Bedrijfsoppervlakte, veestapel en veedichtheid in 2 jaren, ingedeeld naar jaar waarin er op de bedrijven al of niet een ligboxenstal was ("blijvende" hoofdberoepsbedrijven)

Bedrijven met ligboxenstal gebouwd	Aantal bedrij- ven	Per bedrijf				Per 100 ha grasl. +voedergewassen			
		Ha cultuur-		Aantal		Aantal		Aantal	
		grond		koeien		g.v.e		koeien	
		'78	'83	'78	'83	'78	'83	'78	'83
Vóór 1978	46	17,2	18,1	49	59	357	408	282	326
Tussen '78 en '83	18	16,2	16,7	33	45	297	362	203	267
Geen	58	11,6	12,1	23	27	290	312	201	221

In 1983 had nog ongeveer de helft van de "blijvende" hoofdberoepsbedrijven met melkkoeien een traditionele stal. Deze bedrijven hebben relatief weinig koeien per man en dus hoge arbeidskosten per koe. Veel van deze bedrijven zouden nog sterk op de arbeidskosten per koe kunnen besparen door met name te investeren in nieuwe gebouwen en de produktie uit te breiden (incl. aanschaf van een diepkoeltank: in 1983 werd nog steeds + 20% van de melk uit het studiegebied in bussen afgeleverd). Door de superheffing zijn deze mogelijkheden echter zeer gering daar uitbreiding van de veestapel nauwelijks mogelijk is. Uitbreiding kan alleen via verwerving van grond. Er zal echter weinig grond vrijkomen en wanneer er grond vrijkomt zullen het vooral de moderne bedrijven zijn die er het meest voor kunnen bieden.

Nu de superheffing een feit is zal de nadruk in de bedrijfsvoering moeten komen te liggen bij de kostenbesparing (de Hoop, 1984). Met name door besparing op aangekocht krachtvoer en ruwvoer. Ook zal gezocht moeten worden naar besparingen op werktuigkosten. Voor moderne bedrijven met een vrij hoge veebezetting per ha, die veel voer aankopen, zullen zich op deze wijze kunnen aanpassen.

Voor alle bedrijven blijft gelden dat ook na invoering van de superheffing er mogelijkheden zijn om verbeteringen aan te brengen in de bedrijfsvoering, waarbij vooral te denken valt aan de graslandexploitatie, de voederbenutting, de gezondheid van de dieren, het fokbeleid en derdelijke. Uit onderzoek blijkt namelijk dat deze aspecten grote verschillen in inkomen veroorzaken. Zaak blijft om bij een veranderd beleid op flexibele wijze op de nieuwe omstandigheden in te spelen. Sommige bedrijven zullen zoeken naar alternatieve mogelijkheden voor hun arbeid en hun grond. Het zal sterk van de individuele bedrijfsomstandigheden afhangen of deze mogelijkheden er zijn en of ze rendabel zijn.

6.4.3 De intensieve veehouderij

In de periode 1978-1983 nam de omvang van de intensieve veehouderij toe met ongeveer 12%. Op de hoofdberoepsbedrijven was sprake van een toename met 10%. Op de nevenbedrijven was de toename veel sterker namelijk 38%.

Op de hoofdberoepsbedrijven vindt de intensieve veehouderij voor het grootste deel (63%) plaats op gespecialiseerde intensieve veehouderijbedrijven. Daarnaast zijn er in dit gebied vrij veel andere bedrijven met een veredelingstak. Op deze bedrijven kan m.b.v. de intensieve veehouderij een welkome aanvulling op het inkomen worden verkregen.

De komende jaren zal de uitbreiding van de omvang van de intensieve veehouderij doorgaan, het tempo is echter moeilijk aan te geven. Er zijn vele onzekerheden. Aan de ene kant kan er sprake zijn van een (versnelde) groei van de intensieve veehouderij als gevolg van de inkrimping van de melkproduktie en de slechte niet-agrarische werkgelegenheid. Aan de andere kant zal de afzet van mest in toenemende mate een belemmering voor groei opleveren. (Zie

par. 4.3 en de Interimwet Beperking Varkens- en Pluimveehouderij). Bovendien zou een verlaging van de graanprijzen kunnen betekenen dat de Nederlandse intensieve veehouderij in een ongunstige concurrentiepositie zou kunnen komen ten opzichte van andere EG-landen. Voor de komende tien jaar wordt daarom uitgegaan van een groei van 10%. Dit komt dus neer op een halvering van het groeitempo uit de afgelopen jaren.

6.5 De totale produktieomvang en de bedrijfsomvang

De hiervoor beschreven ontwikkeling in de produktietakken is samengevat in tabel 6.6.

Tabel 6.6 De ontwikkeling van de produktieomvang (hoofdberoeps-bedrijven)

	1978	1983	1993
Sbe voor rundveehouderij 1)	18.649	19.908	16.760
Sbe voor intensieve veehouderij	8.426	9.298	10.227
Sbe voor akkerbouw 2)	44	44	45
Sbe voor tuinbouw	-	58	60
Sbe totaal	27.119	29.308	27.092

1) Inclusief grasland en snijmais.

2) Exclusief snijmais.

De totale produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven zal bij de aangenomen inkrimping van de melkveestapel in 1993 weer op hetzelfde niveau liggen als in 1978. Dat betekent natuurlijk niet zonder meer dat dan ook de netto-toegevoegde waarde nog even hoog zal zijn, zeker niet in reële guldens. Door de ontwikkeling van de prijsverhoudingen kan deze onder druk komen te staan, en het is de vraag of dat voldoende zal kunnen worden opgevangen door verhoging van de produktiviteit.

Uitgaande van het berekende aantal bedrijven (zie 6.2) en de geraamde produktieomvang in 1993, zal de gemiddelde omvang van de hoofdberoepsbedrijven in 1993 ongeveer 183 sbe bedragen. De groep bedrijven waarvan men mag verwachten dat ze zullen blijven bestaan had in 1983 deze omvang ook reeds. Gemiddeld genomen zal er dus geen groei plaatshebben.

Tabel 6.7 Ontwikkeling van de produktieomvang op de hoofdberoepsbedrijven

Bedrijfsomvang (sbe)	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1978	1983	1993	1978	1983	1993
tot 70	22	19	15	12	11	10
70 - 110	44	37	27	24	21	18
110 - 150	44	26	21	24	15	14
150 - 190	32	37	20	17	21	13
190 - 250	30	28	35	16	16	24
250 en meer	14	28	30	7	16	21
Totaal	186	175	148	100	100	100
Sbe per bedrijf	146	167	183			

6.6 Het bedrijfstype

In het voorgaande is een beeld geschetst van de verwachte ontwikkelingen in de produktietakken. Ook is een beeld gegeven van het aantal bedrijven in 1993. Tabel 6.8 geeft een inzicht in het toekomstig aantal bedrijven per bedrijfstype.

Verwacht wordt dat het aantal bedrijven met voornamelijk intensieve veehouderij zal toenemen. De cijfers in de tabel dienen wel met de nodige omzichtigheid te worden gehanteerd. Kleine onderlinge verschillen in de rentabiliteit kunnen er immers al voor zorgen dat bepaalde bedrijven net weer tot een ander bedrijfstype gaan behoren.

Tabel 6.8 Ontwikkeling van de hoofdberoepsbedrijven naar bedrijfstype

Bedrijfstype	Aantal bedrijven			Percentage bedrijven		
	1978	1983	1993	1978	1983	1993
Gespecialiseerde rundveebedrijven	85	92	75	46	52	51
Overwegend rundveebedrijven	51	37	24	27	21	16
Intens. veehouderijbedrijven	29	29	34	16	17	23
Gemengde bedrijven	21	17	15	11	10	10
Totaal	186	175	148	100	100	100

6.7 Arbeidskrachten en produktieomvang per man

Het aantal vaste mannelijke arbeidskrachten op de hoofdberoepsbedrijven verminderde de afgelopen periode in vrijwel dezelfde mate als het aantal hoofdberoepsbedrijven (met 1,1 resp. 1,2% per jaar). De gemiddelde arbeidsbezetting per bedrijf bleef nagenoeg gelijk (1,26 resp. 1,27 man). Daarnaast werkt op veel bedrijven de echtgenote mee.

De te verwachten geringere groei van de gemiddelde bedrijfsomvang (vnl. als gevolg van de Beschikking Superheffing) zou een daling van de gemiddelde arbeidsbezetting doen vermoeden. Door de slechte werkgelegenheidssituatie buiten de agrarische sector is het echter niet uitgesloten dat de komende jaren meer zoons (evt. tijdelijk) in de landbouw gaan werken. (In 1983 waren deze zoons nog schoolgaand, in militaire dienst of op dat moment werkzaam buiten de landbouw). Om deze reden wordt ook voor 1993 op de hoofdberoepsbedrijven het gemiddelde aantal vaste mannelijke arbeidskrachten per bedrijf bepaald op 1,27. Het totale aantal vaste mannelijke arbeidskrachten dat op de hoofdberoepsbedrijven werkzaam is zal dan ongeveer 189 bedragen. Naar verwachting zal de echtgenote in de toekomst in dezelfde mate op het bedrijf meewerken als nu het geval is.

De gemiddelde produktieomvang per arbeidskracht op de hoofdberoepsbedrijven is in de laatste jaren toegenomen van 115 sbe in 1978 tot 132 sbe per man in 1983. Dit is een toename van gemiddeld 2,8% per jaar. Op grond van het voorgaande wordt in 1993 een gemiddelde produktieomvang verwacht van 143 sbe per man. Dit betekent een veel geringere produktietoename per man per jaar (0,7%) dan in het recente verleden.

6.8 Samenvattende kengetallen van de landbouw in "Raarhoek-Veldhoek"

In onderstaande tabel worden in het kort nog eens enkele kengetallen weergegeven van de recente en de te verwachten ontwikkeling van de landbouw in "Raarhoek-Veldhoek".

Tabel 6.9 Kengetallen van de recente en de te verwachten ontwikkeling van de landbouw op hoofdberoepsbedrijven in Raarhoek-Veldhoek

	Aantal			Gemiddelde jaarlijkse verandering (%)	
	1978	1983	1993	1978-1983	1983-1993
Hoofdberoepsbedr.	186	175	148	- 1,2	- 1,7
Arbeidskrachten	235	222	189	- 1,1	- 1,6
Sbe	17119	29308	27092	+ 1,6	- 0,8
Ha	2299	2309	2314	+ 0,1	0
Ha per bedrijf	12,4	13,2	15,6	+ 1,3	+ 1,6
Sbe per bedrijf	146	167	183	+ 2,7	+ 0,9

7. Slotbeschouwing

De landbouwkundige situatie in "Raarhoek-Veldhoek" vertoont zwakke en sterke punten. Eerst wordt op de sterke punten gewezen.

1. De bedrijfshoofden proberen van alles om hun inkomenssituatie te verbeteren. Zo heeft op de hoofdberoepsbedrijven 10% van de bedrijfshoofden neveninkomsten uit een nevenberoep. Daarnaast zijn er vrij veel rundvee- en gemengde bedrijven met een veredelingsstak. Op deze bedrijven wordt de geringe oppervlakte met behulp van mestvarkens, fokzeugen e.d. gecompenseerd.
2. De nabijheid van het Regionaal Onderzoek Centrum "Aver-Heino" heeft een positief effect op de ontwikkeling van de rundveehouderij in het gebied. Dit blijkt o.a. uit het relatief grote aantal ligboxenstallen. Bovendien is de intensiteit van het grondgebruik erg hoog vergeleken met andere gebieden.
3. De verkaveling is redelijk goed. De rundveebedrijven hebben gemiddeld 71% van hun grond bij de bedrijfsgebouwen liggen.

Hieronder volgen enkele zwakke punten.

1. De gemiddelde bedrijfsoppervlakte is klein. Dit is het grootste probleem in het gebied. Er zijn te veel bedrijven binnen een betrekkelijk klein gebied. Grond is er schaars.
2. De bedrijfsomvangstructuur is ongunstig. Een derde van de hoofdberoepsbedrijven heeft een produktieomvang van minder dan 110 sbe. In een aantal gevallen wordt dit veroorzaakt doordat men over onvoldoende cultuurgrond beschikt om met alleen grondgebonden produktie aan een voldoende omvang te komen. Op dergelijke bedrijven zou de bedrijfsomvang verbeterd kunnen worden door het meer te gaan zoeken in de intensieve veehouderij. Dit vereist echter wel de nodige aanpassingen. Bovendien is door de Interimwet Beperking Varkens- en Pluimveehouderijen een rem op de intensieve veehouderij- produktie gezet.
3. In het gebied is sprake van een mestoverschot. Dit gaat geld kosten, waardoor mogelijk een aantal bedrijven in hun bestaan bedreigd worden.
4. Een aantal bedrijven heeft te maken met versnipperde en onregelmatige kavels. Dit leidt tot hoge transportkosten en ongunstige werkomstandigheden.
5. Veel moderne rundveebedrijven hebben weinig grond en zijn als gevolg hiervan afhankelijk van de aankoop van krachtvoer en duur ruwvoer.
6. Er is sprake van een toenemende vergrijzing onder de bedrijfs-

hoofden. Wanneer meer ouderen hun bedrijf beëindigen zou dit anderen ruimte kunnen bieden om hun bedrijf te vergroten en hierdoor meer levenskansen te geven. Er staan echter vrij veel potentiële opvolgers gereed om de vrijkomende bedrijven over te nemen, waardoor er weinig extra ruimte voor de overige zittende bedrijfshoofden beschikbaar komt.

Vergeleken met de afgelopen jaren zal het accent, in de ontwikkeling in de komende jaren, minder op produktieuitbreiding komen te liggen: in de rundveehouderij heeft men te maken met de superheffing en in de rundveehouderij en intensieve veehouderij zal men geconfronteerd worden met de Wet Bodembescherming en de Meststoffenwet, deze zullen kostenverhogend werken. De nadruk in de bedrijfsvoering zal meer komen te liggen op kwaliteitsverbetering o.a. wat betreft de benutting van het eigen land. Een gevolg van de superheffing zou ook kunnen zijn dat oudere bedrijfshoofden (mogelijk gestimuleerd door een opkoopregeling voor melk) eerder geneigd zijn grond aan te bieden. Kon men voorheen het bedrijf geleidelijk beëindigen door eerst de koeien af te stoten en later de grond, in de toekomst zal melkvee en grond sterk verbonden zijn.

Literatuur

Beumer, J. en Giessen, L.B. van der,
De invloed van contigentering van de melkproduktie op bedrijfsplan
en arbeidsopbrengst van weidebedrijven
Publikatie 3.100, LEI, Den Haag, 1980

Centrale Melkproduktie Controle Dienst
Jaarverslagen 1977-1982

Driel, J.A. van,
De middengroep in de landbouw
Publikatie 2.159, LEI, Den Haag, 1982

Driel, J.A. van,
Toekomst voor middenbedrijven? Resultaten van een onderzoek in de
melkveehouderij
Publikatie 2.169, LEI, Den Haag, 1984

Hoop, D.W.,
Hoe kan de melkveehouder de gevolgen van de superheffing opvangen?
artikel, PP-magazine, 1984

Kuipers, A. en Schaap, A.K.,
De superheffing, een knelpuntenanalyse
Landbouwschap, Den Haag, februari 1984

Landbouw-Economisch Instituut
Bedrijfsuitkomsten in de landbouw, boekjaren 1979/80 t/m 1982/83

Loeffen, G.M.J.,
Boerinnen en tuindersvrouwen in Nederland
Publikatie 2.168, LEI, Den Haag, 1984

Wieling, H.,
Gevolgen van de superheffing voor melkveebedrijven
Bedrijfsontwikkeling, 15e jaargang, nr 6, juni 1984

Wijnands, J.H.M. en Luesink, H.H.,
De omvang en verwerking van mestoverschotten in Nederland
Onderzoekverslag, LEI, Den Haag, 1984

Bijlage 1. Toelichting op enige veel gebruikte termen

1. Telplichtige geregistreerden

De bij de districtsbureauhouders in de administratie opgenomen personen en instellingen die een agrarisch bedrijf hebben met een omvang van minstens 10 standaardbedrijfseenheden.

2. Beroepsgroepen

- A. Het bedrijfshoofd besteedt zijn arbeidstijd geheel aan het eigen bedrijf.
- B. Meer dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed, tevens heeft het bedrijfshoofd een nevenberoep of een sociale uitkering, zoals op grond van de A.A.W.
- Nevenbedrijven = C, D en S-bedrijven.
- C. Minder dan de helft van de arbeidstijd wordt aan het eigen bedrijf besteed.
- D. Rustende agrariërs of rustende niet-agrariërs met grondgebruik.
- S. Speciale dan wel afwijkende bedrijven.

3. Standaardbedrijfseenheden (sbe)

Standaardbedrijfseenheden zijn een maat voor de economische betekenis van agrarische bedrijfshakken op basis van de benodigde inzet van arbeid, grond en kapitaal. Ook de omvang van een agrarisch bedrijf of een bedrijfs onderdeel van een dergelijk bedrijf wordt in sbe uitgedrukt.

Per gewas of dier worden de volgende normen gehanteerd:

Sbe per ha		Sbe per dier	
Grasland	1,0	Jongvee/mestvee	0,7
Snijmais	3,5	Melkkoeien	2,5
Granen	2,5	Mestvarkens/opfokzeugen	0,18
Consumptieaardappelen (zand)	6,0	Fokzeugen	1,4
		Leghennen (1000)	1,3
		Mestkuikens (1000)	3,5
		Slachtkalkoenen (1000)	8
		Schapen	0,3

Een standaardbedrijfseenheid (sbe) komt overeen met een bepaald bedrag aan toegerekende factorkosten, d.w.z. kosten voor grond (netto-pacht), arbeid (loon) en kapitaal (rente in een bepaalde basisperiode bij een doelmatige bedrijfsvoering en onder normale omstandigheden). Het aantal sbe is een maatstaf voor de produktieomvang van een agrarisch bedrijf en voor de afzonderlijke produktierichtingen binnen dat bedrijf. Als uitgangspunt voor de kosten is 1975 genomen. Het aantal sbe voor een ha gewas of dier wordt gevonden door de toegerekende kosten (arbeid, grond, kapitaal) voor die ha of dier door 400 te delen. Zo zijn de bovenstaande normen verkregen.

4. Grootveeëenheden (g.v.e.)

Een g.v.e. komt overeen met de jaarlijkse voedernorm (in VEM) van een volwassen melkkoe van 550 kg levend gewicht met een dagproduktie van 15 liter en 4% vet. Het veebestand wordt daarbij als volgt "gewogen":

1 koe	= 1,0 g.v.e.	1 stuks mestvee	= 0,7 g.v.e.
1 stuks jongvee	= 0,3 of 0,5 g.v.e.	1 schaap	= 0,1 g.v.e.

Bijlage 1 (vervolg 1)

5. Bedrijfstypen

Voor de indeling in bedrijfstypen is per bedrijf het aantal sbe berekend voor de akkerbouw, de rundveehouderij, de intensieve veehouderij en de tuinbouw. Afhankelijk van het percentage sbe dat per bedrijf voor deze onderdelen werd gevonden, zijn de hoofdberoepsbedrijven ingedeeld in de volgende "bedrijfstypen":

1. Gespecialiseerd rundveebedrijven : 80% of meer van de sbe voor rundveehouderij;
2. Overwegend rundveebedrijven : 60 - 80% van de sbe voor rundveehouderij;
3. Intensieve veehouderijbedrijven : 60% of meer van de sbe voor intensieve veehouderij;
4. Gemengde bedrijven : geen enkel bedrijfsonderdeel
60% of meer van de totale bedrijfsomvang.

6. Beroepsbeëindiging

Beëindiging van de beroepsperiode door de oudere generatie waarna overdracht van het bedrijf aan de jongere generatie. Bij ontbreken van een opvolger, opheffing van het bedrijf of na inkrimping van de bedrijfsomvang voortzetting van het bedrijf in de D-groep als rustend agrariër.

7. Beroepsverandering

Het gaan uitoefenen van een ander hoofdberoep dan landbouwer of tuinder. Wordt het grondgebruik en/of het vee (gedeeltelijk) aangehouden, dan blijft men geregistreerd in groep C. Wordt het bedrijf geheel opgeheven of ingekrompen tot minder dan 10 sbe, dan verdwijnt het uit de registratie.

8. "Blijvers" en "Wijkers"

Als blijvers zijn aangemerkt die bedrijven, welke op grond van hun omvang, hun groei in het jongste verleden, hun ligging en gebouwensituatie, de kwaliteit van hun ondernemerschap en/of zijn opvolger, de financiële mogelijkheden en de productieomstandigheden in de komende 10 jaar zullen blijven voortbestaan. Niet alle bedrijven die als blijvers zijn aangemerkt hebben een opvolger in de familiekring. Het betreft in die gevallen echter bedrijven van een zodanige omvang, ligging, enz., dat wanneer het huidige bedrijfshoofd er mee ophoudt er zeker gegadigden voor zullen komen opdagen.

9. Cultuurgrond

Tussen de uitkomsten van de Bodemstatistiek en de Landbouwtelling m.b.t. het areaal cultuurgrond bestaat een verschil, dat onder meer wordt veroorzaakt doordat bij de Landbouwtelling bedrijven met minder dan 10 sbe niet worden meeggeteld. Verder ontstaat er een verschil doordat bij de Bodemstatistiek de kadastrale oppervlakte genomen wordt. Dit betekent dat daarbij ook bossages, erven, verspreide bebouwing, landbouwwegen, enz., indien ze in het landbouwgebied liggen, tot het areaal cultuurgrond worden gerekend.

10. Verkaveling

Kavel : een aaneengesloten stuk grond van één gebruiker, omgeven door grond van andere gebruikers. In dit aaneengesloten stuk grond mogen geen grenzen voorkomen als wegen, waterlopen en spoorbanen.

Bedrijfskavel: een aaneengesloten stuk grond van één gebruiker, omgeven door grond van andere gebruikers. In dit aaneengesloten stuk grond mogen wel overschrijdbare grenzen voorkomen, zoals wegen, waterlopen, spoorbanen. Indien bedoelde grenzen overschrijdbaar zijn, is er sprake van meerdere bedrijfskavels.

Huis(bedrijfs)- Als bedrijfskavel, doch met daarop de bedrijfsgebouwen.
kavel :

Veld(bedrijfs)- Als bedrijfskavel, zonder bedrijfsgebouwen.
kavel :

Bijlage 2. De rundveehouderij

	Gespecialiseerde rundveebedrijven		Overwegend rundveebedrijven		Overige bedrijven		Alle hoofd- roepbedrijven		Nebenbedrij- ven		Alle bedrij- ven	
	1978	1983	1978	1983	1978	1983	1978	1983	1978	1983	1978	1983
Ha ruvoedergewassen	1301	1397	666	483	323	429	2290	2299	383	384	2673	2683
w.v.: grasland (ha)	1245	1341	598	438	271	273	2114	2052	337	304	2452	2356
snijmais (ha)	56	46	68	45	52	156	176	248	46	80	222	328
Aantal bedrijven totaal	85	92	51	37	50	46	186	175	77	71	263	246
Aantal bedrijven met grootvee	85	92	51	37	44	33	180	162	67	57	247	219
Aantal bedrijven met koeien	85	91	50	37	32	22	167	150	50	35	217	185
Aantal: koeien	2954	3825	1537	1193	569	483	5060	5501	390	345	5450	5846
jongvee	2167	2594	987	900	481	385	3635	3879	483	411	4118	4290
mestvee	252	148	352	112	165	308	769	568	163	104	932	672
schapen	10	41	6	0	76	193	92	234	201	261	293	495
g.v.e.	4021	5022	2203	1645	895	907	7119	7574	747	631	7866	8205
Koeien per bedrijf met koeien	35	42	31	32	18	22	30	37	8	10	25	32
Jongvee per 100 koeien	73	68	64	75	85	80	72	71	124	119	76	73
Koeien per 100 ha ruwv.gewassen	227	276	231	247	176	113	221	239	102	90	204	218
G.v.e. per 100 ha "	309	362	331	340	277	211	311	329	195	164	294	306

Bijlage 3A. Normen voor de berekening van de netto-toegevoegde waarde (in guldens)

	Boekjaar				Gemiddeld
	1979/80	1980/81	1981/82	1982/83	
Grotere weidebedrijven in het Oostelijk en Centraal Zandgebied:					
Non-factorkosten per sbe	778	870	919	977	886
Opbrengsten per sbe	1180	1247	1394	1470	1323
Netto-toegevoegde waarde per sbe	402	377	475	493	437
Arbeidsopbrengst per sbe	259	212	284	298	263
Kleinere weidebedrijven in alle Zandgebieden:					
Non-factorkosten per sbe	753	798	821	856	807
Opbrengsten per sbe	1093	1136	1254	1302	1196
Netto-toegevoegde waarde per sbe	340	337	432	446	389
Arbeidsopbrengst per sbe	199	186	265	273	231
Grotere intensieve veehouderijbedrijven in Noordelijk, Oostelijk en Centraal Zandgebied:					
Non-factorkosten per sbe	1178	1238	1630	1653	1425
Opbrengsten per sbe	1498	1516	2123	2081	1805
Netto-toegevoegde waarde per sbe	321	278	493	428	380
Arbeidsopbrengst per sbe	199	141	314	251	226
Kleinere gemengde bedrijven met overwegend intensieve veehouderij in alle Zandgebieden:					
Non-factorkosten per sbe	1195	1641	1981	1838	1664
Opbrengsten per sbe	1482	1890	2382	2307	2015
Netto-toegevoegde waarde per sbe	287	249	402	469	352
Arbeidsopbrengst per sbe	161	108	221	280	193

Bron: LEI-boekhoudnet.

Bijlage 3B. Berekening (globale schatting) van de gemiddelde omzet en netto-toegevoegde waarde in guldens van de landbouw in het studiegebied (gemiddelde over de jaren 1978/79 t/m 1982/83)

Produktietakken	Productieomvang in sbe in 1983	Non-factorkosten per sbe totaal (x1000)	Opbrengsten per sbe totaal (x1000)	Netto-toegevoegde waarde per sbe totaal (x1000)
Rundveehouderij + akkerbouw:				
- op bedrijven van minstens 150 sbe	14057	886	1323	437
- op kleinere en nevenbedrijven	7831 1)	807	1196	389
Intensieve veehouderij:				
- op bedrijven van minstens 150 sbe	7620	1425	1805	380
- op kleinere en nevenbedrijven	2549	1664	2015	352
Totaal	32057	33.872	46.853	12.981

1) Inclusief 58 sbe voor tuinbouw.

Bron: LEI-boekhoudnet.